

ÚJFALVY KRISZTINA ÉS KÖNYVTÁRA

Egy elfeledett 18. századi költőnő

SOMKUTI GABRIELLA

„Oszol a vastag köd, mosolyog a napfény,
Lelkesíti mellem egy éltető remény,
Hogy már valahára, jó vize malmára
Nemünknek is: s kap a dicsőség halmára; ...”¹

Újfalvy Krisztina erdélyi költőnőről 1804-ben írta barátnője és társa a költészetben, Molnár Borbála: még az irigység is meg kell vallja, hogy „... ő talán csak egyetlen egy a maga nemében, aki nemcsak a becsület, hanem még a bámulást is méltán megérdemelje.” Bizonyítják ezt most kiadásra kerülő levelei, „... melyekből az éles elme, nemes tűz és magasan járó szabad lélek elég nyilván kitündöklök.”²

Dehát ki volt ez a „sok színűnek hírelt, szerencsétlen asszony” (saját szavai), aki verseiből életében semmit ki nem adott, akinek költészetét kortársai a Csokonaiéhoz hasonlították s akinek egy dalát évtizedek múlva is szelvében-hosszában népdalként énekelték, dalszöveg-gyűjteménybe váltogatták?³ Saját kora még számon tartotta, bár talán jobban ismerték különös életét, az átlagtól elütő erős egyéniségét, mint műveit. A 19. században is még elismerően írtak róla, sőt a kortárs nőköltők elé helyezték, azután elfeledték, alig-alig említették. Pintér Jenő lekicsinylő bírálata úgy tűnik, máig ható érvényű s ezt az irodalomtörténeti ítéletet még a kitűnő Halász

1. Idézet Újfalvy Krisztina verses leveléből, 1796. szept. 9. = *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbárának Máté Jánosné asszonnyal két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései*. Kolozsvár, 1804. 13. l. Továbbiakban: *Barátsági vetélkedés*. Az idézetek nem betűhívek, mai helyesírás szerintiek.
2. *Barátsági vetélkedés*, előszó.
3. Kecskeméthy Csapó Dávid: *Dalfüzérbe válogatott népszerű dalokból*. 1844. Idézi Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludától Petőfiig*. 2. kiad. Bp. Akad. K. 1978. 259–260. l. Újfalvy Krisztina dala „Ez az élet úgy se sok” olyan költők társaságában szerepel itt, mint Pálóczy Horváth Adám, Fazekas Mihály, Ányos Pál, Szentjóni Szabó László, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Károly, Vitkovics Mihály, Czuczor Gergely, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Erdélyi János, Szigligeti Ede, Petőfi Sándor. Ugyanezt a dalt vette fel antológiájába Weöres Sándor is, vö. 5. sz. jegyzetét.

Gábor sem tudta eddig megváltoztatni.⁴ Újabb ébresztgetője Weöres Sándor, aki különös érzékenységgel fordul régi „poetria”-ink felé.⁵

Mezőkövesdi Újfalvy Krisztina 1761. szeptember 3-án született az erdélyi Szőkefalván, Kis-Küküllő megyében. Az apa, Újfalvy Sámuel küküllői főbíró leánya születésekor 64, az anya, Zombori Borbála 44 éves. Krisztina 7 éves korában veszíti el apját, öccse ekkor még ötéves sincs. A család, mely az apa életében még egyike a megye vagyonosabb birtokosainak, lassan elszegényedik. Krisztina minden bizonnyal nem részesült több oktatásban, mint az akkori átlag vidéki középnemes családok leányai, ami bizony igen kevés volt. A többit olvasással kellett pótolnia, de szerencséjére „nékem okosabb Anyám volt”,⁶ — írta felnőtt korában barátnőjének — aki nem zárta el előle a könyveket, s olvashatott kedvére. Mindvégig autodidakta maradt, akinek olvasottságát, műveltségét fennmaradt kevés írása s nem utolsó sorban gazdag könyvtára bizonyítja. Ő maga szerényen később is úgy nyilatkozott, hogy a tudományokban nem sok része volt, Klioval és Apollóval nem szoros az ismeretsége. A Parnasszus — úgymond — „Magas hegy az, oda hágni gyenge vagyok. S engem vissza vonó akadályim nagyok” — célzás szerencsétlen családi körülményeire.⁷ Nyelveket nem tanult meg, mindvégig csak magyarul olvasott. Unokaöccse, Újfalvy Sándor szerint, „... azt nemcsak nem tartá hiánynak, sőt mindég büszkén említe: s valóban méltán is: akkori hiányos irodalmunk mellett egyedül ön lelki erejére kellestén támaszkodnia.”⁸

Külséjéről az utókor kedvező képet őrzött meg. Életrajzírója, Kőváry László írja: „mint általam is ismert mellképe mutatja, egyik[e] vala kora szépségeinek; nyúlánk termet, finom arcbőr, tüzes ajak, tüzes szem egészítik ki eleven lelket mutató arckifejezését.”⁹ E leírásban az a figyelemreméltó — mégha kissé idealizált arcképről is készült — hogy kétszer szerepel benne az „eleven”, egyszer a „tüzes” kifejezés. S valóban: Újfalvy Krisztina szenvedélyes természetű, eleven szellemű asszony volt, az első nő Erdélyben, aki „magát emancipálta” s aki előítéletekkel tudatosan nem törődve járta végig 57 évre szabott életútját.

Élete tragédiáját, de egyszersmind költővé válását is egy nagy szerelmi csalódásnak, majd egy kedve ellenére rákényszerített rossz házasságnak köszönhette. Korai szerelme és jegyessége gróf Haller Lászlóval hűtlen elhagyással végződött, kedvese mással kötött házasságot. Ezt a lelki

4. Az Újfalvy Krisztinára vonatkozó irodalmat közli *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849*. Bp. Akad. K. 1975. 771–772. l. Ez a jegyzék nem említi Krisztina unokaöccsének, Újfalvy Sándornak emlékiratait, amely pedig az egyik legbecsesebb forrás. *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai*. Sajtó alá rend. és kieg. közread. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. A továbbiakban: *Újfalvy Sándor emlékiratai*.

5. „... a magyar múlt tele van érdekes, színes, olykor merész költőasszony-egyéniségekkel ... Újfalvi Krisztina, Fábíán Julianna, Molnár Borbála, Bályi Klára, Ferenczi Teréz és annyi más: újrafelfedezésre, kiadásra méltó.” = *Három veréb hat szemmel*. Antológia. Összeáll. Weöres Sándor. Bp. 1977. 20. l.

6. *Barátsági vetélkedés*, 80. l.

7. *Barátsági vetélkedés*, 13. l.

8. *Újfalvy Sándor emlékiratai*, 12. l.

9. Kőváry László: *Erdély nevezetesebb asszonyai. I. Újfalvi Krisztina*. = *Kolozsvári nagy naptár 1865-dik évre*. Szerk. K. Papp Miklós. Kolozsvár, 1865. 30. l.

törést Újfalvy Krisztina soha nem heverte ki, ez tette fájdalmasan keserűvé, örök vágyakozóvá és ki nem elégítetté. 1780. aug. 7-én, 19 évesen lett a művelt, de igen rút havadi Máté János középbirtokos felesége, „aki iránt legyőzhetetlen ellenszenvvel viseltetett.”¹⁰ Ha Újfalvy Krisztina a kor átlag női közé tartozott volna, sorsa a belenyugvás, a mezőcsávási falusi kúriába való eltemetkezés lett volna. Az ő eredendően büszke és önállóságra termett egyénisége azonban képtelen volt a nyúgnak érzett társat és életformát véglegesen elfogadni. „Az erőnek mívét a kötelesség mikor tehetted kedvessé?... Létem legyőzhetetlen unalmai s a magam iránti tartozás harca kínták lelkemet folytonosan.”¹¹ Végül férje azzal a feltétellel járult hozzá különélésükhöz, hogy nevét nem teszi le, azaz törvényesen nem válnak el. Ettől kezdve Újfalvi Krisztina, azaz Máté Jánosné a teleket rokonainál töltötte s csak tavasszal tért vissza otthonába, majd később Kolozsvárott töltötte az év nagyrészét, míg azután végleg ott is maradt. A megszerzett szabadságáról azonban így ír: „Szomorú győzelem! ... mert jó hírem s nevem vesztibe került! Mi fájhat inkább, mint a mikor kárunkért senkire se haraghatunk? ... s egy minduntalan járó-kelő s házát kerülő asszonyról ki vélekedhet másként? ... a közönségtől elkárhozhatni nem elég-e már csak a gyanú is?”¹² Ez a magaválasztotta, sokak szemében megbotránkozató életforma lett forrása annak a sok szóbeszédnek, ami életében körülvette, sőt halála után egész mondakörre terebélyesedett. Határozott egyénisége, az átlagostól eltérő, néha talán különködő viselkedése kihívta maga ellen a kortársak rosszállását, akik önállóságát szabadosságnak, szellemi partner-keresését erkölcstelenségnek fogták fel. Első életrajzírója, Kőváry László sem tud azonban egyebet felsorolni, mint hogy „amazonosan kezd öltözködni, magas kalapot visel. Férfiakkal ingerkedik, ... levelezést folytatott férfiakkal, kikkel egymást soha nem láták, de hírből ismerték, milyen volt Csizi István őrnagy Tokajból.”¹³ „Amazonosan öltözött, magas kalapot hordott, lovagolt és férfiakkal levelezett” — írta róla a verseit először közlő Zilahy Károly¹⁴. Ez a — legalábbis külsőségeiben — George Sand-ra emlékeztető magyar költőnő tehát csak azt tette, amit francia sorstársa is, de az nála lényegesen nagyobb tehetséggel és összehasonlíthatatlanul kedvezőbb társadalmi-szellemi környezetben. Kőváry László is elismeri, hogy „... kalandokról, melyek árnyoldalt vetnének jellemére, a hagyomány egy szót sem jegyzett fel.”¹⁵ Mai méltatója, Weöres Sándor azt

10. *Újfalvy Sándor emlékiratai*, 11–12. l.

11. Újfalvy Krisztina írja ezt 1815. február 25-én, férje gyászjelentésében, ahol mintegy önvizsgálatot tartva, őszintén és kissé rezignáltan összegzi 34 és fél évi házasságuk történetét. Idézi: *Újfalvy Sándor emlékiratai*, 15. l.

12. Uo.

13. Kőváry László i. m. 32. l. A férfiakkal való ingerkedés „bizonyító” példája: „Koronon, hol fürdön lévén, meglát egy fán egy verset, mit gr. Teleki Mihály és Domokos írt: írón ragad s ezt írja alá: „Mihály és Domokos mindketten Teleki, Többet írtak volna, de több nem tele ki.” Egy költő játékos kedvű rigmusa — mivel asszony írja — így válik férfiakkal való ingerkedéssé. — Csizi István sokat verselő nyug. őrnagy (megh. 1805.) Gvadányi József köréhez tartozott. Molnár Borbálával való verses levelezése 1797-ben Pozsonyban jelent meg.

14. *Hölgyek lantja. Magyar költőnők műveiből* szerk. Zilahy Károly. Pest, 1865. XXV. l.

15. Kőváry i. m. 32. l.

írja róla, hogy „kalandosan és botránnyosan élt”, de mindjárt hozzáteszi „talán többet demonstrálva, mint amennyi valóban történt, hogy a szűkös és képmutató ál-erkölcsben zsugorgókat fölháborítsa, a tisztességben raboskodó erdélyi társadalmat zaklassa. Ma úgy fogalmazhatjuk: a nők jogaiért küzdött.”¹⁶ Emberi magatartására jellemző, ahogyan anyjáról emlékezett meg: „...nékem is van egy 76 esztendőös édes jó Anyám, egy Földi Bálványom...”, akinek elvesztését előre rettegi.¹⁷ Érzelmileg erősen kötődött egyetlen leányához, akit igen gondosan nevelt s akinek férjhezmenetele után fájdalmasan panaszolta a rászakadt magányt: „Vad házasságomnak, és külön lételemnek Egyetlen gyümölcse s láncza életemnek! Eltávozásoddal be üresen hagyád Hajlékom, mellyben nem talál sehol anyád...”¹⁸ Nagybeteget férjéhez visszatért s azt élete utolsó két évében önfeláldozó módon ápolta. „A körülte dajkálás kedves kötelességemmé válva, ... örvendeztetni engede képzelődésem: hogy életünk bús reggele s kedvetlen délutánja után, annak östvéjét egyik a másikon segítgetés közt, a régebb csupa mesének vélt egyességben együtt rekeszthetjük bé. De reményem itt is, mint mindenütt, csalt...” — írja férje gyászjelentésében, „köteles igazságot” szolgáltatva annak, aki „63 esztendőkre terjedő tudományos s közhasznú életét egy más társ mellett kitűnőbb, de mindenestre hasznosabbá teheti vala”.¹⁹ Ő maga ezután már csak néhány évet élt. Utolsó versében baljós sejtéssel köszöntötte az 1818-as évet: „Kedves új esztendő: — az idők mélyébe Lesülyede az ó — s te álltál helyébe. Aztat tudjuk mi volt, téged még csak értünk, Veled sírunk-é vagy mások sírnak értünk...” s néhány hétre rá, 1818. január 29-én elhunyt.²⁰

Nagyjából ennyi, amit Újfalvy Krisztina élete folyása külső eseményeiről tudunk. A belső történésről, életfelfogásáról, világnézetéről elsősorban Molnár Borbálához intézett verses és próza-leveleiből, valamint verseiből kapunk elszórt híradásokat, de ezek az életműnek csak töredékei. A nagyobb rész elveszett, elkallódott az idők folyamán.²¹ Újfalvy Krisztina 1796-ban

16. Id. antológia, 408. l.

17. *Barátságai vetélkedés*, 74. l.

18. Idézi Kőváry László, *Család Könyve*, 1855. 273—275. l. — 1784-ben született leányát 1812-ben adta férjhez.

19. *Újfalvy Sándor emlékiratai*, 15. l.

20. A verstöredéket idézi Holubka Pál: *Egy meg-szomorodott szívnek ömlendezései, mellyekkel tekintetes Máté Jánosné született Újfalvi Kristina asszonymnak Erdély egyik szép lelkű asszonyának halálát gyászolja*. Marosvásárhely, 1818.

21. Újfalvy Krisztinától életében csak a Molnár Borbálával folytatott félig verses, félig próza levelezése jelent meg. Prózai műveit és költeményeit unokaöccse, Újfalvy Sándor 1846-ban átadta Döbrentei Gábornak kiadás céljából, ezt azonban a hadiesemények és Döbrentei 1851-ben bekövetkezett halála megakadályozták. Az átadott írások elvesztek. Ugyancsak Újfalvy Sándor közreműködésével, először a *Honművész* közölt 1833-ban két verset, majd a Zilahy Károly szerkesztette *Hölgyek lantja* 1865-ben kilencet, majd Kőváry László a *Figyelőben* 1882-ben tizenötöt. Versényi György az *Erdélyi Múzeumban* 1897-ben ismertette egy sajtó alá rendezett mű kézirati tisztázatának akkor előkerült töredékét, amely az *Elegyes tárgyú ábrázolatok* címet viselte és részben prózai elmélkedéseket, részben verseket tartalmazott. A megjelent költeményeket a múlt század folyamán több versgyűjteménybe is beválogatták. Szinnyei József még két kéziratos művet említ: egy németből magyarított színdarabot és egy naplót, amelynek hitelessége kérdéses, Szinnyei is csak hallomásból írta le.

kereste fel verses levelével először az akkor már országos hírű költőnt, Molnár Borbálát, felkínálva neki barátságát.²² A levelezésből tanulságos eszmecsere, majd személyes kapcsolat is lett, amely a jelek szerint igen bensőséges lehetett. Kettőjük különbözőségét jól jellemzi Fejérpataky László: „Az erdélyi író nő szenvedélyesebb s szellemesebb, míg a magyarországi nyugodtabb, inkább az érvek hatása, mint költői képek által akar győzni s iránya határozottan didaktikus.”²³ Baráti „vetélkedésükben” is mindig Molnár Borbála az, aki a heves, lázadó, nemegyszer szubjektív ítéletű Újfalvy Krisztinát csillapítani, a maga rezignált, konzervatívabb világszemléletével meggyőzni igyekszik. Különösen tanulságos „a két nem hibái és érdemeiről” folytatott vitájuk, amelyből hitelesen kirajzolódik Újfalvy Krisztinának a korabeli asszonyok gondolkodását messze túlhaladó felfogása a nők helyzetéről. Lehetetlen, írja, hogy a természet, mely maga az igazság, az egyik nemet a másik rabjává rendelte volna s gúnyosan teszi hozzá: „a teremtés rendét leíró Férfi volt s gondolom olyan, aki a feleségét nem szerette.” Meggyőződése szerint „valamint a szívnek s a léleknek tehetségeit egyaránt osztotta a Teremtő mind a két nembe: úgy egyiket a másikért, s a másikat az egyikért teremtette.”²⁴ A nők elől a férfiak zárják el a tudás, az érvényesülés útját, a férfi, „Ki csak azért rejté a napfényt el tőlünk, Hogy rabszolgákat tehessen belőlünk.”²⁵ A férfiak az asszonyt csak addig becsülik, amíg szerelmét kívánják elnyerni („Írod az érdemet, hogy becsülni tudják, Jaj csak órájuk van, mikor azt hazudják.”)²⁶ Molnár Borbála megkísérli vele szemben az arra valóban érdemes férfiakat védeni s reméli, hogy ezzel barátnője is egyetért: „Óh! nem! — hangzik a válasz — de még inkább őket kárhoztatom: hát az ügyetleneknek volt-é kezekben a rendelés s törvényhozás hatalma? A nagyobb fejek munkája ez, ők fosztották meg nemünket a világosságtól, a többi őket követték, s ezeknek hibájok az ő rovásukra kerül.”²⁷ Mikor barátnője szemére veti, hogy ítéleteiben saját sorsából indul ki, büszkén vállalja, hogy „egyért az egész nemet unom”,²⁸ de azt sem titkolja el, hogy „azok ellen vetekedem, akik közül némelyik nélkül valaha talán meg sem élhettem volna...” mert hiszen „...én is mint az Asszony s többek mások, ember-asszony voltam...” azaz húsból és vérből való.²⁹ Ám legyen Molnár Borbála az erős nem pró-

22. Molnár Borbála (1760–1825) szerencsétlen házassága után három gyermekkel maradt egyedül. Már ismert költőnő, amikor br. Dániel Istvánné gróf Mikes Anna meghívására Erdélybe megy s itt mint a grófnő társalkodónője, 22 évet tölt. Arisztokrata körökben forogva, munkái kiadásához főúri pártfogói is hozzájrtak. Korában rendkívül népszerű, versei több kiadásban is elfogytak, kortársai mint az első magyar nőköltőt ünnepelték. Gvadányi József köréhez tartozott, aki nagyra tartotta, de tisztelői közé tartoztak Édes Gergely, Aranka György, Kazinczy Ferenc és Ráday Gedeon is.

23. Fejérpataky László: *Magyar tudós nők és író nők a 16., 17. s 18. században.* = *Magyarország és a Nagyvilág*, 1875. 519. l.

24. *Barátsági vetélkedés*, 52–53. l.

25. *Barátsági vetélkedés*, 13. l.

26. *Barátsági vetélkedés*, 14. l.

27. *Barátsági vetélkedés*, 46–47. l.

28. *Barátsági vetélkedés*, 31. l.

29. *Barátsági vetélkedés*, 54. és 78. l.

kátora, az ő hitvallása, hogy „Az igaz emberi szeretet mindenkor az erőtelenen kíván segíteni! Nem bánom hibáztasson akárki ha sajnálom és pártját fogom az igazságtalan és határatlan hatalom alatt sínló szegény nememnek.”³⁰ Ugyanakkor igyekszik objektivitását is megőrizni: „...távol legyen hogy nemünk fogyatkozásait tagadni s hibáikat szépíteni akarnám. Nem asszonyom! sőt magokkal együtt esmérem azokat úgy, mint az asszony, hanem én csak az eredeti okra haragszom.”³¹ A bajok gyökerét Újfalvy Krisztina a leányok elhanyagolt nevelésében látja. Régebben azt tartották, hogy „a leálynak nem kell többet tudni, csak hogy benn ülő és dolgos legyen, e könnyű, ezt megtanulhatja a szolgálótól”³² ma viszont már „a könyvek piaca szabadra nyitvatott olvasni tudó asszonyaink előtt: dehát ez többnyire nem fundamentom nélkül rakott épület-é? A mentére hagyott olvasó ízlés akkor ballag elé, mikor már alig egyébre, mint valameny unalom elűzésére, vagy a szüntelen éhező szerelem eledelére szolgál.”³³ Ő tehát rendszeres oktatásban részesítené a leányokat is: „...taníttathatnának leányaink, eleink történeteiknek s más országok természetének esmérésére, és az édes természet munkáinak vizsgálására s abból a Teremtőnek dicsőítésére, egyszóval mindenre, ami kimunkálja azt, hogy az ember tökéletes legyen.”³⁴ Pompás életképnek is beillik, ahogyan Újfalvy Krisztina maró gúnnyal megrajzolja a gyermekei nevelésével nem törődő, jobbágmunkából élő dologtalan vidéki nemes figuráját, Petőfi Pató Páljának ósét. A nemes földesúrnak bizony sok elfoglaltsága van, hiszen „...nyárban ugyan a szebb reggeleken kísétál s dolgosait megtekinti, ... Hanem már télbe igaz hogy súlyos: mikor juh, vagy farkas bőrbe pokálva [pólyálva] kitekint, ha van-é appetitus a pajtába, vagy istállóba; magas fővel tér vissza meleg szobájába, hogy aznap munkáját megtette, és győzedelme jeléül ismét tölti pipáját. Már tizenegykor kiáltja, hogy 12 az óra s agyon issza magát, és 24 óra alatt elég vitéz másfél éjszakát győzedelmesen kialunni...”³⁵ Az itt ábrázolt nemesi mentalitással ellentétben, Újfalvy Krisztináról feljegyezték, hogy faluja szegényeinek valóságos íródeákja volt: a hozzá forduló jobbágyok ügyes-bajos dolgaikat, peres ügyeit intézte. Az ellenben, hogy a falu jegyzőjének választották volna meg, legendának bizonyult.

A Molnár Borbálával váltott levelek néhány utalás erejéig bepillantást engednek Újfalvy Krisztina lelkivilágába is. Egy helyen úgy jellemzi önmagát, mint akiben megvan „az ember-szeretet és az egyenesség”, máshol megvetően ír a képmutatókról, azokról például, akik „írnak erkölcsi tudományokat anélkül hogy azt gyakorolnák, vagy pedig olyan állapotban írják, mikor már a kéntelenség erkölcsösökké tévén őket ... írnak filozófiát bárha nem úgy élnek mint filozófusok...”³⁶ Vallja, hogy „ellensége lelkem minden erőszaknak” — s nyíltan megírja a barátnőjének „...én meghajtott fővel vallom ki, hogy senki a maga szívének kevesebbet nem parancsolhat,

30. *Barátsági vetélkedés*, 29. 1.

31. *Barátsági vetélkedés*, 76. 1.

32. *Barátsági vetélkedés*, 48. 1.

33. *Barátsági vetélkedés*, 30. 1.

34. *Barátsági vetélkedés*, 52. 1.

35. *Barátsági vetélkedés*, 49. 1.

36. *Barátsági vetélkedés*, 12. és 107. 1.

mint én.”³⁷ Máshol önkéntelenül így kiált fel: „Írja meg barátném nékem, hogy szeretni és alunni erővel hogy lehet!”³⁸ Figyelemreméltó a boldogságról vallott felfogása. Nyilvánvaló, hogy a boldogságot a házasesetben nem keresheti, mert „mi a páros világnak csak a vad almáján rágodtunk” írja mindkettőjükre vonatkoztatva.³⁹ De nem fogadja el Molnár Borbála lapos, közhelyszerű bölcselkedéseit sem: a szegény néha boldogabb, mint a gazdag, a boldogság egyenlő a híven teljesített kötelességgel, a boldogság csak önmagunkból jöhet stb. „Úgy tartom magam is — válaszolja — hogy a boldogságot magán kívül senki se találja fel: hanem mégis kívülről kell annak jönni, ami osztán engemet boldoggá tész, mert ... kötelességünk szíves igyekezettel való teljesítésének érzését még boldogságnak nem nevezhetem ... a boldogság sem egyéb, csupán egyedül a szívnek s érzékenységnek játéka: ebbe pedig fő mester a természet, aki olyan tulajdonsággal emberesített minket, hogy a változás és állhatatlanság szüntelen komázzanak velünk, mert a boldogság is csak addig gazdagít minket, amíg a vele való élés kezdődik, de a hamar hozzá szokás legottan szegényíteni kezd, mert valaki egyszer a miénk, ebbe a szóba annyira elveszti a maga érdemének kedvességét, hogy az állhatatlan vágyódás mindjárt más tárgyakra fordítja a szünet nélkül munkálkodó kívánságot...”⁴⁰ Költőien érzekletes, szép szavak ezek, s belőlük a felvilágosodáskori filozófusok által jogaiba visszahelyezett természetes emberi érzés, egy modern, az emberi természettel számotvető boldogság-fogalom bontakozik ki, amely már nem a túlvilág, hanem a bennünket körülvevő világ jelenségeitől teszi függővé boldogságát. Végül az önmagunkkal való meglegedés fontosságát hangsúlyozza: „... én azt tartom legboldogabb halandónak; aki nem törődve azon, hogy mi lehetett volna, vagy mi lehetne még, abba amibe van azzal meglegedszik, annak megfelel...”⁴¹

Újfalvy Krisztina kedélyvilágára jellemző, hogy gyakran erőltette a vígságot, tréfák, évődések mögé rejtve bánatát, „melyet természetem keménysége vidám kép alatt hordoz.” „Nékem olyan természetem vagyon, Hogy akit szeretek vagy kedvellek nagyon Azzal veszekedem s kötődöm ha lehet...” — írja barátnőjének, majd máshol úgy jellemzi önmagát, mint „akinek keresztje nem lett jó kedvén zár.”⁴² Kedvelte a szellemes, epigrammatikus formába öntött ötleteket; egy elveszett, ma már csak leírásból ismert kézírata ilyeneket is tartalmazott.⁴³

A verseiből kibontakozó kép az érzelmek oldaláról mutatja be Újfalvy Krisztinát. Költőnőnk megénekli sorsa keménységén érzett fájalmát („Az

37. *Barátsági vetélkedés*, 138. és 54. l.

38. *Barátsági vetélkedés*, 54. l.

39. *Barátsági vetélkedés*, 111. l.

40. *Barátsági vetélkedés*, 108—109. l.

41. *Barátsági vetélkedés*, 110. l.

42. *Barátsági vetélkedés*, 45., 14. és 140. l. Feljegyezték róla, hogy leánya kérőjét kevesellte és gúnyverset írt róla, de az felbérelt valakit, aki hasonló hangnemben írt választ. A költőnő nem haragudott meg a versíróra, hanem meghívta házába, könyvtárát is felajánlotta neki, leányát pedig a kérőnek odaígérte. Vö. Kóváry, i. m. 32. l.

43. Versényi György: *Újfalvy Krisztina*. = *Erdélyi Múzeum*, 1897. 14. köt. 9—10. sz.

erőszak jégkezekkel Hideg törvénye alá zár, Hol kénytelen vad kezekkel Sorsom siket láncain jár”,) az eltitkolt bánatot („Könnyek, most bátran folyhattok, Nem nyom el az erőltetés, Ah! szabadon sóhajthatok, Nem fojtogat a tettetés”), a gyötrő magányt („Most, oh csendes magánosság, Őeld meg lelkeket, Életbarát, jó reménység, Most ne hadd szívemet!”), a pesszimizmusba hajló melankóliát („Komor idők, vasszín napok! A rosza csak újat adtok”), a természet világát („Nyájas hold kedves világa, Fonynyadó éltem virága. Üdvözlöm feltetszésedet, Várván várt érkezésedet”), vagy bánatán erőt vevő, életörömet hitető szilaj kedvét („Ez az élet úgyse sok, Használják az okosok. Fergeteges néha bár, Vesztegetni mégis kár.”). A többször megénekelte hold, a „szebb idők, szebb estvék még szebb királynéja” a világ dolgai s az emberek különbözősége feletti bús meditációra készíti („Igen, nagy csillagzat! te, felettünk úszva, Tekinteteinket magad után húzva, Nézed, világodat ki mikint használja Ki a vanért busul, ki hogy nincs — sajnálja, Ki többekkel vigad, ki lehajtott fővel Perel a multakkal, harcol a jövővel;”). E szubjektív hangú, a megélt élményen alapuló őszinte lírai kitárulkozás teljes összhangban áll mindazzal, amit Újfalvy Krisztináról eddig megtudtunk. Ellentétben azzal, ahogyan Molnár Borbálával együtt őt az irodalomtörténetírás eddig besorolta, költészete csak részben kapcsolódik a Gvadányi József-féle irányzathoz, inkább csak az irodalmi népiesség vonalán s a verses levelezés műfaja s divata révén. Újfalvy Krisztina lírája sokkal inkább rokonítható azzal az újhangú költészettel, melyet a magyar felvilágosodás olyan költői képviseltek, mint pl. Ányos Pál, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László. Az életigenlő magatartás, a természet szépségeinek értékelése, s mellette az érzelmes, szentimentális panaszok a világ keménysége és mulandósága feletti bánat ürügyén — mindez együtt jellemző erre a kétarcú költői magatartásra, amely mögött általában „...a vallásos morál parancsainak és az elvilágiasodó életszemléletnek konfliktusa áll.”^{43/a} Ennek a „már nem” és a „még nem” határán álló nemzedéknek, azaz már nem a vallásos barokk világképpel és a keresztény sztoikus belenyugvással élő, de még azt nem teljes egészében elvető íróknak táborához tartozott Újfalvy Krisztina is. A szentimentalizmus érzelmi lázadása, mint számos kortársának, így az ő életének is egyik meghatározója. Nála ugyanúgy, mint a magyar szentimentális líra más képviselőinél, az élmények alapja egy „egyéni vagy társadalmilag ellentmondásos helyzet”,⁴⁴ költőnk esetében egy otthonát 32 éven át kerülő asszony társadalmilag- és erkölcsileg egyaránt ingatag helyzete. Több versében erősen emlékeztet Csokonaira (különösen Csokonai *A magánosságához*, *Az estve c. verseire*), de természetesen nem ezek filozófiai mélységére, inkább csak hangvételére, tematikájára. A hasonlóságot már a kortársak is felismerték, amikor kettőjük költészetét rokonították.

Újfalvy Krisztina irodalmi utóéletét, mintegy 15 fennmaradt költeményének értékelését nyomomonkövetve az alábbi kép bontakozik ki. Kóváry László elsősorban a két barátnő — Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina —

43a. Bíró Ferenc: *Irányzat vagy mentalitás? Az érzelmesség megjelenése a felvilágosodás kori magyar irodalomban.* = *Literatúra*, 1981. 1–2. sz. 72. l.

44. *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig.* Bp. Akad. K. 1965. 130. l.

irodalmi szerepét emeli ki: „Erdély e legelső úgynevezett kék harisnyás asszonyai ha nem is hagytak magok után halhatatlan munkákat, a magyar nyelv újra születésének Erdélyben hatalmas mozgatói voltak. A jobb körökben felzaklaták a magyarul olvasás vágyát, finomíták a társalgás eldiakosodott nyelvét, s a népnek népdalokat adtak ajkára. . . . mindkettő elég gazdag, elég művelt, elég szellemdús arra, hogy emancipált helyzetét úgy használja, hogy mind végiglen a legjobb körök becsülését bírják.”⁴⁵ A két költőnő irodalmi szerepének e hangsúlyozott kiemelése nem volt túlzás. Bizonyítják ezt Kazinczy Ferenc sorai is, aki 1816-ban Erdélyben járva, nem mulasztotta el tiszteletét tenni Mikes Anna grófné és Molnár Borbála kolozsvári házában: „Megláthatám vala, kit korunk asszony-írói közt mindig megkülönböztetéssel fog nevezni literatúránk.”⁴⁶ Működésüket tehát korukban elismerés övezte. Az 1865-ben megjelent *Hölgyek lantja* c. antológia szerkesztője, Zilahy Károly Újfalvy Krisztinát Molnár Borbála és Dukai Takács Judit elé sorolja. Zilahy szerint hármójuk közül ő „bírt a hivatás legféltreismerhetlenebb jeleivel. . . . művei nem mindennapi költői erőt árulnak el. Igaz érzés, találó képek, kerekesség, epigrammai él: fő jellemvonásai. . . . Mindig önmagából merít; dala érezhető benső szükségnek köszöni lételetét; ő eredetiségét soha sem tagadja meg.”⁴⁷ Irodalomtörténet-írásunk „atyja”, Toldy Ferenc már szigorúbb: lenézőleg szólt a 18. század végéig alkalmi költészetének művelőiről, a női poéták közül csak Molnár Borbálát és Fábrián Juliánát említve meg, Újfalvy Krisztinát nem.⁴⁸ Fejérpataky László sajnálja, hogy Újfalvy Krisztinának nem kerültek versei kiadásra, s dicséri az általa idézetteket „bensősége, tartalmas volta s folyékony verselése” miatt.⁴⁹ Beöthy Zsolt *magyar irodalomtörténetében* Dukai Takács Juditról írva így folytatja: „Nagyobb és eredetibb tehetség volt az erdélyi Újfalvy Krisztina, ki szerelmében csalódott szívének fájdalmára keresett vigasztalást a költészetben. Néhány dalának költői röptű hangja és erős, olykor gúnyba törő érzése a kor legjobb termékeivel szállhat versenyre.”⁵⁰ Prém József kissé fellengzős Újfalvy Krisztina-életrajza szerint „eredeti tehetség, aki a saját élettapasztalatait zengé”.⁵¹ Objektívabb hangú, megbízhatóbb adatokat szolgáltatató a Versényi György-féle életrajz, amely azonban irodalmi értékelést nem ad.⁵²

45. Kőváry László: *Erdély nevezetesebb asszonyai. I. Újfalvy Krisztina. = Kolozsvári nagy naptár 1865-dik évre.* Kolozsvár, 1865. 30. l.

46. Idézi Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete.* 4. köt. 481. l. Magánleveleiben azonban Kazinczy nem nyilatkozott ilyen kedvezően Molnár Borbála verseiről. Vö. Szigetvári Iván: *Gvadányi Helikon köre. = ITK.* 1917. 1. sz. 39–56. l.

47. *Hölgyek lantja*, XXXII–XXXIII. 1.

48. Toldy Ferenc: *A magyar költészet története.* 2. jav. kiad. Pest, 1867. 402–403. l.

49. Fejérpataky László: *Magyar tudósok és írók. III. = Magyarország és a Nagyvilág.* 1875. 42. sz. 518–519. l.

50. Beöthy Zsolt: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. A legrégebbi időktől Kisfaludy Károlyig.* 4. bőv. és jav. kiad. Bp. 1886. 161–162. l. Szemelvénygyűjteményében a női versírók közül csak Újfalvy Krisztinát szerepelteti, még hozzá olyan költők között, akik irodalomtörténetileg ma is számon tartottak és ismertek.

51. Prém József: *Egy érdekes asszonyról. = Szabadság,* 1886. dec. 5. dec. 8. dec. 10. 52. L. 43. sz. jegyzetet.

Századunkban Pintér Jenő írt cikket a felvilágosodás korának lantpengető asszonyairól. A téma lekcisnylő kezelése azonban már a bevezetőből is kitetszik: „A férfiak erős hangú lantpengetése mellett fel-felhangzott egy-egy gyöngye hölgyi hangicsálás.”⁵³ Újfalvy Krisztináról azt írja, hogy „néhány verse, korához mérve, ügyes kis alkotás. . . . Tagadhatatlan, hogy van érzés költeményeiben, de ez még kevés ahhoz, hogy valaki poéta lehessen. Érzelmeit és gondolatait nem tudja megfelelő könnyedséggel kifejezni. Ahhoz, hogy csak némileg is lelkünkbe tudjon markolni, túlságosan sokat elmélkedik. Gondolatait, kifejezéseit, képeit egyre ismétli.”⁵⁴ Irodalomtörténetében Újfalvy Krisztinát csak mint Molnár Borbála levelezőpartnerét említi s értékelése szerint a kor nőköltői közül Molnár Borbála vitte legtöbbre. A 20-as években Halász Gábor szép esszéje kelti új életre a három költőnőt: Molnár Borbálát, Újfalvy Krisztinát és Dukai Takács Juditot.⁵⁵ Ítélete biztos ízlésen nyugszik: szerinte Molnár Borbála költészete „inkább józan, elmélkedő verselés, mint belsőleg átértett lírai vallomás. . . . Sokkal több szín volt életében és verseiben barátnőjének, Újfalvy Krisztinának. . . . Minden érzelgősség nélküli finom melankólia színezi ezeket a költeményeket, amelyek, mint egy rokonszenves és érdekes egyéniség vallomásai, megérdemelnék, hogy ne merüljenek végkép feledésbe.” Dukai Takács Juditról szólva megállapítja: „Ma ő a legismertebb a három nő között és a legtöbbre tartott, bár hangja nem éri el Újfalvy Krisztina finomságát.” A felszabadulás után megjelent irodalomtörténeti kézikönyvünk nem foglalkozik Újfalvy Krisztinával; neve ezúttal is csak a Molnár Borbálával való levelezés kapcsán merül fel. Weöres Sándor azonban felveszi két versét „a magyar költészet rejtett értékeiből” merített antológiájába s elismerően szól róla: „A vontatott vitánál [célzás a Barátsági vetélkedésre] sokkal frissebbek rövid, szeszélyes dalai. Kifejezései élesek, szinte vágnak. A korszak poéta-asszonyai között ő a leghivatottabb, legműveltebb, legeszesebb. Vályi Klára, vagy Fábíán Julianna női praktikája, madárszerű kedvességgel körültekintő ravaszsága hiányik belőle: valódi jellem. Sokat szenvedett és nyílt lélekből fakadnak melodikus ariettái.”⁵⁶

Felidézve Újfalvy Krisztina személyét, felvillantva költői értékeit, csak sajnálni tudjuk, hogy ez az eredeti tehetség a családi és társadalmi megkötöttségek miatt, nélkülözve a nagyobb műveltség, az európai látókörről megismerésének lehetőségét, nem bontakozhatott ki igazán s amit alkotott, az

53. Pintér Jenő: *Régi magyar trónok.* = *Jövők,* 1928. 12–15. l. A felsorolt költőnők: Molnár Borbála, Fábíán Julianna, Vályi Klára, Újfalvi Krisztina, Dukai Takács Judit.

54. I. m. 14. l. — E cikkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Pintér azt már másodszor írta meg: ugyanezzel a címmel jelent meg már írása 1911-ben is (*Kultura*, 1911. 10. sz. aug. 25. 479–480. l.) Ebben még elmarasztalóbb ítélete: „Valami nagy elragadtatással nem lehet nyilatkozni Újfalvy Krisztina költeményeiről. . . . Nagyon egyhangú. Emlegeti a nyájas holdat, boldog magánosságot, szép estéket, . . . Strófái gyakran kiállhatatlan döcögésűek. . . . Szóval távolról sem olyan eredeti tehetség, aminőnek egyes irodalomtörténetírók szerették volna — jóakaratólag — feltüntetni.”

55. Halász Gábor: *Magyar költőnők.* = *Tükör,* 1937. 4. sz. 276–278. l.

56. Id. antológia, 408. l.

is nagyrészt veszendőbe ment. De még így, töredékeiben is érdemes számon tartanunk ezt az érdekes erdélyi költő-asszonyt, emlékezve arra a letűnt, 18. századvégi erdélyi világra, amelyet már megérintett az európai felvilágosodás légköre és áthatott a nemzeti megújulás szelleme. Újfalvy Sándor a múlt század közepén mintegy ötven év távlatából idézi fel a számára feledhetetlen gyerekkori képet, egy birtokos családnál lefolyt ünnepi ebédet: „Foly már az ebéd vidám beszélgetés közt, ...” a zenészek „...bús nemzeti dalokat játszanak az ajtó előtt... a pohárköszöntés már javába indult...”, majd ebéd után a társaság táncra kerekedik: „A házi úr édes anyámmal, nagynéném [Újfalvy Krisztina] Alsó Lászlóval lejtik páratlan szép nemzeti táncunkat; nem hideg kötelességből, hanem amúgy szívvel lélekkel, s mégis illedelemmel. Sohasem láthatám őket többé táncolni, de feledhetetlenül maradt fön emlékemben: mennyi kellem, mily méltósággal párosult negédesség díszíti minden léptöket. Oly sok évek után mintha most is előttem lebegnének.”⁵⁷

ÚJFALVY KRISZTINA KÖNYVTÁRA

Újfalvy Krisztina könyvtárának jegyzékét dedunokája, Kispál Mihály tette közzé 1887-ben.⁵⁸ Leírása szerint „a kis negyedréteg alakú, vastag papirosra írt öt oldalnyi jegyzék” Újfalvy Krisztina saját kézírása, s azt Kispál Mihály nemsokkal a közzététel előtt találta meg Mezőcsáváson. A költőnő könyveit Szőkefalván levő birtokán, az Újfalvyak ősi kúriája „egy boltozatos kis szobájában” tartotta. A könyvtár nagy részét Kispál Mihály Szőkefalván még együtt találta, legtöbbször Újfalvy Krisztina sajátkezű név-bejegyzésével. A jegyzék azonban Kispál Mihály szerint nem tartalmazta Újfalvy Krisztina könyvtárának egészét, mivel az még jóval halála előtt készült s Kispál Mihály maga is talált olyan, névvel bejegyzett könyveket, amelyek a jegyzékben nem szerepeltek.

A 173 címet felsoroló jegyzék tehát nem ad teljes képet Újfalvy Krisztina könyvtáráról, amely Kispál Mihály becslése szerint is bizonyára jóval meghaladta a 200-at. Mégis becses kultúrtörténeti és könyvtártörténeti emlék, mivel a 18. századból kevés a tartalmában is ismert magyar női könyvgyűjtemények száma s ezek nagy része is főrangú női könyvgyűjtők tulajdonából származott. Vidéki birtokos nemes női könyvgyűjtő, sőt: költőnő könyvtára annál is inkább számot tarthat érdeklődésünkre, mivel állományának megismerése érdekes összevetésekre adhat alkalmat a főrangú női bibliothékákkal, és más középbirtokos nemesek könyvgyűjteményével; másrészt következtetéseket vonhatunk le az erdélyi költőnő ismereteire, olvasottságára, érdeklődési körére.

A fennmaradt jegyzék meglehetősen szűkszavúan jelzi a műveket: hol csak címet ad (azt is hiányosan, vagy rövidítve), hol csak a szerző nevét közli. A művek azonosítása ezért nagy munkát jelentett, néhány esetben

57. *Újfalvy Sándor emlékiratai*, 78–79. l.

58. Kispál Mihály: *Egy régi magyar írónő könyvtára*. = *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1887. 2. sz. 184–188. l.

feltevésekre kellett szorítkoznunk s maradt néhány megoldatlan probléma is. A már azonosított művek is — több ismert kiadás esetén — csak művet és nem kiadást jelentenek, hiszen évszámot a jegyzék sehol nem közöl.

Szépirodalom

A külföldi és a magyar szépirodalom alkotta a könyvek legnagyobb csoportját. Emlékezetünkbe idézve, hogy a fennmaradt könyvjegyzék korántsem azonos a költőnő birtokában volt teljes gyűjteménnyel, ez a bőség figyelemreméltó.

A kor irodalmi műveltségének alapját jelentő görög-római klasszikusok még viszonylag csekély számban voltak képviselve, s részben ezek is csak áttételesen, magyar feldolgozásokban. A latin klasszikus irodalmat a korabeli értelmiségi rétegekhez tartozók, de még a műveltebb vidéki birtokos nemesek is általában eredetiben olvasták, nem szorultak rá kedvelt auctoraik magyar nyelvű fordításaira. Így ezek csak lassan és kevés számban készültek, a latin nyelvet nem tudók, többek között a női olvasók részére. Ivanics Zsigmond igen jól felszerelt budai kölcsonkönyvtára még 1817-ben is csak 11 görögből és 15 latinból magyarra fordított művet sorolt fel a jelesebb ókori klasszikus szerzőktől.⁵⁹ Újfalvy Krisztinának megvolt a magyar Aesopus (talán az 1777-es kolozsvári kiadás),⁶⁰ Ovidiustól a közzismert *Metamorphoses* (*Az Orras Ovidiusnak deákából fordított változásai*. Győr, 1792.) és Cicero művei a marosvásárhelyi ref. kollégiumi tanár, Kovásznai Tóth Sándor fordításában.⁶¹ A görög irodalom két klasszikus remekét, az *Iliászt* és az *Odüsszeiát* Dugonits Andrásnak — a kor szokásának megfelelően — rendkívül szabad fordításában, ill. átköltésében ismerhette meg (*Trója veszedelme*. Pozsony, 1774. *Ulyssesnek, ama híres és nevezetes görög királynak csudálatos történetei*. Pest, 1780.). A *Trója veszedelmének* függelékében még több klasszikus szerzőtől található fordítás, így Vergiliustól, Horatiustól, Ovidiustól.

A klasszikus irodalom témájának újabb feldolgozásai, átköltései már átvezetnek a magyarnyelvű szépirodalom kialakulásának korszakába. Először Haller János *Hármas históriájával*, 17. századi szépprózánk egyik legrangosabb alkotásával találkozunk. A *Hármas Historia*-ban Haller többek között Trója históriáját és Nagy Sándor történetét népszerűsítette olyan eredményesen, hogy műve a következő században is az egyik leg-

59. Kiss Eleméerné: *Ivanics kölcson könyvtára*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965/1966*. Bp. 1967. 470. l.

60. *Külömb külömb féle auctoroknak görög és deák nyelvből most ujra magyar nyelvre fordítottat meséik, mellyel rövid szóval Esopus meséinek ... mondottatnak ...* Kolozsvár, 1777.

61. A jegyzék csak a szerzőt és a fordítót tünteti fel, így nem lehet tudni, hogy Kovásznai mindkét, vagy csak egyik fordításáról van szó. — *M. T. Ciceronak nagyobbik Catoja, Laeliussa, paradoxumai s a Scipio álma*. Kolozsvár, 1782. — *M. T. Ciceronak az embernek tisztéről és kötelességeiről ...* Pozsony, 1795. — Nem sikerült konkrét kiadáshoz kötni a jegyzékben „Római mesékbe tett próba” c. tételt.

olvasottabb könyv volt.⁶² Ilyen verses história formájában dolgozta fel a korabeli szerző az ókori görög filozófus, Diogenes történetét is. (*Tréfás elméjű bölts Diogenes filozófusnak históriája magyar versekbe foglaltatott*. Kolozsvár, 1782.)

A széphistóriák, a 16. században született verses műfaj késői utódai — némileg megváltozott tartalommal — tovább éltek a 17., sőt kissé anakronisztikusan a 18. században is, részben irodalom alattivá süllyedve, de még mindig találva olvasóközönséget. Újfalvy Krisztina könyvtárában megtaláljuk az egyik legrégebbi széphistóriát, a Fortunatusról szólót, valószínűleg valamelyik újabb kiadásában. Feltehetőleg históriás ének volt a jegyzékben *Mária Magdolna éneke* c. alatt szereplő tétel. Népszerűek voltak az indus *Pancsatantrá*-ból fordított történetek, többen is foglalkoztak fordításukkal és kiadásukkal.⁶³ Vida György históriája már korabeli alkotás, a régi históriás énekek modorában írta Kolumbán János, egy verselgető táblabíró. A több kiadást megért műben a szerző Vida György erdélyi tréfacsinálóból formál népi hőst, az erdélyi nemesi anekdotakincset a néphagyománnyal ötvözve.⁶⁴

E népszerű olvasmány tulajdonképpen már az anekdotagyűjtemények sorába vezet át, annak első, eredeti magyar változata. A rövid, elmés történetek, amelyek célja régebben csaknem kizárólag a morális tanulság volt, korszakunkban egyre inkább a szórakoztatást, a mulattatást szolgálták. Először a nemzetközi vándoraneidoták jutottak el hozzánk — kalendáriummokba, ponyvakiadványokba — majd gyűjteményekbe foglalva. Ilyen mű volt a költőnk könyvtárában Bod Péter *Szent Hilarius*a (1760. h. n.), amely a református ortodoxia alapjáról ugyan, de világias, már-már rokkó életbölcességet népszerűsített, kellemesen szatirizáló hangvétellel, ízes magyar beszéddel. Anekdotakincse még nemzetközi, de már felbukkannak benne magyar elemek is. Kónyi János — akinek nevével még többször találkozunk — két kötetben adta ki *A mindenkor nevető Democritus* c. anekdotagyűjteményét (Buda, 1782/84.), amelynek anyagát nagyrészt ő is a nemzetközileg ismert anekdotakincsből merítette. Hasonló gyűjtemények az erdélyi származású Andrád Samuelé, Bécsben kiadott *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* (1—2. köt. 1789/90.) és *A magyar Democritus életének délig való része* (Bécs, 1791.). Az ugyancsak erdélyi Hermányi Dienes József e korszakban írta eredeti erdélyi anekdotáit, de ezek akkor még csak kéziratban terjedtek; nem tudhatjuk, eljutottak-e Újfalvy Krisztinához? . . . Végül Péczeli József anekdotagyűjteményét találjuk még itt (*Elmét világosító s szívét jobbitó rövid históriák*. Komárom, 1790.).

Az egyéb, de ugyancsak rövidebb lélegzetű szépprózai művek valamennyien a hazai felvilágosodás korában láttak napvilágot és az európai élvonalba tartozó szerzőktől valók. Az első helyre kíváncznak S. Gessner *Idylljei* Kazinczy Ferencnek már tudatos műgonddal, ízlésformáló céllal készült fordításában (Kassa, 1788.). Hasonlóképpen szentimentális mű

62. Számos 18. századi kiadás közül talán a pozsonyi 1767-es, vagy a debreceni 1765-ös lehetett meg Újfalvy Krisztina könyvtárában.

63. Bidpai-Lokman: *Indiai históriái és költött beszédei*. Kolozsvár, 1783.

64. Kolumbán János: *Néhai tordái hadnagy Vida György facetiáinak, jeles tréfáinak históriája* . . . 1759, 1770, 1780 stb.

két, korukban igen népszerű angol szerző munkája, E. Young *Éjszakái* (Győr, 1787.) és J. Hervey *Sírhalmi és elmékedései* (Pozsony, 1790.), Péczeli Józsefnek kitűnő stílusérzékű, hajlékony nyelvű fordításában. Találunk egy gyűjteményt a „német Swift”-nek nevezett G. W. Rabener szatíráiból (*Rabnernek szatírái vagyis gúnyoló beszédei*. Pozsony, 1786. A fordító valószínűleg Szlavniczai Sándor István.)

Mielőtt a regényeket ismertetnénk, érdemes felidézni azt a vitát, amelyet Újfalvy Krisztina folytatott barátnőjével, Molnár Borbálával a regényolvasásról, annak hasznos, ill. káros voltáról. „Én megkülönböztetem a könyvek olvasását a haszontalanságoctól, és még az olyan szerelmes Románoktól is, melyekben a meg-erőltetett természetnek vagy inkább képzelődésnek húrjai szakadásig fel tekerve levén a tapasztalatlan ifjú szívek érzéseit elrontják inkább, mintsem hogy kipalléroznák” — írja Molnár Borbála 1796-ban.⁶⁵ Újfalvy Krisztina láthatólag kedvvel kapott a témán s válaszában kiállt az új műfaj s annak női olvasói mellett. Elmondja, hogy a nemes házak könyveken nevelődő kisasszonyainak „... kikeresi a nevelőné a Kisdedek tárházát; maga pedig *Szigvártot* olvassa, melyre még könyveket is hullat; ezt még a kisasszonynak nem szabad olvasni...”,⁶⁶ de akisasszony titokban „... belé nyit a könyvébe, Oh! milyen szépen adja Mariánna Szigvártnak az első csókot! ... Jaj! a Kisdedek Tár-háza olyan e mellett a könyv mellett, mint a falusi Kántor leánya, az első Játékosné mellett.”. Miután ilyen szemléletesen ábrázolta a szerelmes regények olvasásra csábító vonzását, kifejti, hogy az olvasmányoknak mindent fel kell ölelniök, „... ne szakasszuk-el a Sz[ent] könyvektől a világi históriákat s szerelmes románokat: mert együtt jó, mint az utozás a jó úttal s szép idővel.” Az a leány, aki örökké csak a bibliát olvasná „utoljára azon három durcás tiszta erkölcsű leányok közé illenek, a’kiket Juno Párkáknak kerestetvén fel, már az elébb járt Jupiter elvitette volt Fúriáknak.” Ha a szerelmes könyvek olvasása káros, ezzel is csak az asszonyok veszedelmét készítik elő a férfiak, hiszen édes mézbe keverik a mérget, mert e könyveknek olvasására „maga, a Természet korbácsolja az olvasót”. A regényekből „a leány szeretni tanul”, a fiatal asszony rájön, hogy „egynek se nőtt szakálla jegyül, amelyik rutabb Ura mellett szebbet szeretett”, a vénasszony pedig csak sajnálhatja, hogy maga már nem élhet meg hasonlókat. Végül arra kéri barátnőjét, egyezzenek meg abban, hogy „együtt minden könyvek olvasása sem káros, sőt hasznos, de úgy hogy elébb készíttessék ki a lélek a gyöngynek a gaz közül való kiválogatására” azaz a művelt, a különbséget tenni tudó olvasó kinevelése a cél. Molnár Borbála válaszában leszögezi, hogy „ami a románok olvasását nézi, én azt egészen soha sem kárhoztattam”, de szükséges közöttük különbséget tenni. Egyes románok észrevétlenül formálják a szívet

65. *Barátsági vetélkedés*, 39. l.

66. Uo. 49. l. — Miller, J. M.: *Siegwart c. Werther* utánezatát Barczafalvi Szabó Dávid ültette át magyarra: *Szigvart klastromi története*. Pozsony, 1787. A szentimentális regény jellegzetes képviselője, korában rendkívül olvasott és népszerű mű volt. — M. Beaumont: *Kisdedek tudománnyal tellyes tárháza*. Ford. Derzsi János és Tordai Sámuel. Kolozsvár, 1781. 1—4. köt. Tizenéves gyermekek számára írt ismeretterjesztő mű. Bővebben l. a pedagógiai műveknél. — A további idézetek: uo. 49—54., 63—65. l.

azzal, hogy elbeszéléseikben a szenvedő erény gazdag jutalmat nyer s az ideig-óráig diadalmaskodó bűn is elnyeri méltó büntetését, más románokban azonban „az elmés veszettség a legutálatosabb szemérmetlen indulatokat, gyalázatos alacsonysággal festi le.” Ő nem félne attól, hogy a szent históriák s főként az evangélium olvasása által leányából fúria válna, mindazonáltal leányának előbb a keresztény vallás fundamentumait tanítaná meg s a valóságos virtust (erényt) plántálná szívébe. Ezután a kincses természet titkait nyitná meg előtte, hogy abban is a Teremtő nagyságát ismerje fel, s mikor mindezek szívében már mély gyökeret vertek, „nem bánám, hadd olvassná a románokat is de nem a szemérmetleneket.” Rámutatna arra „mennyre meg van erőltetve a Természet többire minden románokba”, az ott ábrázolt tökéletes dolgokat „csak a képzelődésbe lehet keresni” s ha leánya ezeket jó előre megtanulja, megkímélheti magát mindazoktól a nyughatatlanságoktól, melyekkel az ilyen könyvek olvasása jár. Ez a nőnevelési ideál igen hasonló ahhoz, amit Faludi Ferenc rajzolt meg a *Nemes asszonyban*, azzal a különbséggel, hogy Faludi a 18. század elején még egészében elvetette a regények olvasását.⁶⁷ Amikor Molnár Borbála azt írja „én azt hiszem, hogy éppen nincs egy leálynak is románra szüksége, hogy abból szeretni tanuljon: mivel azt tudja magától is”⁶⁸, nem veszi észre azt a többletet, amire Újfalvy Krisztina már ráérzett: a korabeli regény az érzelmek ábrázolásával azt a fajta „új érzékenységet” készítette elő, amelyre a polgárosodó világ sokoldalú, teljesebb életideált képviselő emberének szüksége lesz. Újfalvy Krisztina regénypárti volt, mivel annak érzelmeket felszabadító ereje teljes összhangban állt saját önfelszabadító, önérvényesítő törekvéseivel.

A regények első csoportját Újfalvy Krisztina könyvtárában a korai regény jellegzetes műfajába tartozó ún. államregények képezték. Az ideális államberendezést regényes formában ábrázoló művek a politikai cél mellett gyakran pedagógiai céllal is íródtak, így közülük az egyik leghíresebb, Fénelon *Télémaque*-ja, amely az erdélyi Zoltán József fordításában volt meg.⁶⁹ A sokféle ismeretet — történelmet, földrajzot, irodalmat, erkölcs-tant, állambölcséletet — kalandregény formájában közvetítő mű ugyanakkor már az abszolutizmus burkolt kritikáját is tartalmazta. Itt találjuk John Barkley-nek, a latin nyelven író skót írónak 1621-ből származó *Argenis*-ét, amely népszerű heroikus regény, de ugyanakkor államregény, sőt az első kulcs-regény is.⁷⁰ Nevezetes államregény J. F. Marmontel *Bélisair*-je.⁷¹ A korai felvilágosodás jelentős alakjának, a dán L. Holbergnek utopisztikus regénye (*Klimius Miklósnak föld alatt való útja*), amely a toleráns magatartás, a teljes szellemi szabadság, a tudás evilági, gyakor-

67. „Meg ne izelítse a fiatal dáma a romancia írásokat, mert odalesz miattok.” Faludi Ferenc: *Istenes jószágra és szerentsés boldog életre oktatott nemes asszony*. Pozsony—Kassa, 1787. (Első kiad. Nagyszombat, 1748.)

68. *Barátságai vetélkedés*, 66. l.

69. *Telemakusnak, az Ulisses fiának bujdosásai*. Kolozsvár, 1783.

70. Barkláj *Argenise*. Deákból szabadon ford. Boér Sándor. Kolozsvár, 1792. — Magyarországon a 18. században először kéziratos fordításai terjedtek, de a mű csak a század végén jelent meg nyomtatásban, egyszerre két magyar fordítótól is. Közülük Boér Sándoré erősen lerövidített.

71. *Belisarius*. Ford. Dániel István. Kolozsvár, 1776.

latias hasznának eszméit kívánta a korabeli olvasóval elfogadtatni.⁷² A jozefinista Gelei József fordítja le Ch. F. Sintenis művét, melyben a Hallo nevű öreg bölcs adja a tanácsokat az ifjú fejedelemnek, kifejtve nézeteit a felvilágosodás szellemében a helyes uralkodásról és államberendezésről.⁷³

A hetvenes-nyolcvanas években egyre népszerűbbek nálunk a külföldi eredetiből szabadon fordított, hazai viszonyokra adaptált regények. Az angol Richardson példáján induló német Ch. F. Gellert az, akinek a korabeli érzelmes, szentimentális regényt képviselő műve először talál fordítóra Magyarországon. Újfalvy Krisztina könyvei között szerepel ez a mű, valószínűleg az 1772-es kolozsvári kiadásban.⁷⁴ A kalandregény hagyományos eszközeit felhasználó mű egy grófné élettörténetén keresztül mindazt felhalmozza, ami a korabeli olvasó képzeletét megmozgathatta: háborúk, üldöztetések, mérgezés, vérfertőzés, kínvallatás, szerelem, barátság — s mindebből az derül ki, hogy az ész és a vallás az erényes, a sors csapásait is bölcsen elfogadó élet alapjai. Az új, szentimentális regény mellett azonban még sokáig hatnak, sőt gyakorlatilag egyidőben terjednek a heroikus regények. Közülük legnépszerűbb nálunk a 17. századi francia La Calprenède *Cassandre* c. műve, ez a kalandos-szerelmes áltörténeti regény, amely a Dárius perzsa király korába helyezett cselekményében saját kora udvari viszonyait ábrázolja. Újfalvy Krisztina könyvtárában megtaláljuk a művet Báróczy Sándor *Kassandra* c. szabad fordításában (Bécs, 1774.). A regény hajlékony, élvezetes stílusával hamar meghódította az olvasóközönséget. Ugyancsak megvolt Báróczinak egy másik fordítása, az *Erkölcsei mesék* Marmonteltől. (Bécs, 1775.) Az egész Európában nagy sikert aratott érzékeny, szentimentális történetek a szív jogát hirdették az előítéletek felett. Ez az új tartalom Bárócziban kitűnő fordítóra talált — érthető tehát, hogy ez is igen olvasott mű volt. Népszerűségben azonban az eddig említettek közül egyik sem vetekedhetett Mészáros Ignác *Kartigam*-jával, amely az eredetinek oly mértékben átköltése, a hazai olvasói ízléshez való alkalmazása, hogy méltán nevezhető az első magyar regénynek is. A francia heroikus és gáláns román német közvetítéssel érkezett változata a világi, szerelmi témát az erkölcsi célzat hangoztatásával fogadtatja el. A főúri környezet, a finomkodó stílus, a szerelmeskedő beszéd hallatlanul vonzó volt a köznemesi olvasóréteg számára, valósággal nemzedékek nevelkedtek rajta.⁷⁵ Kónyi Jánosnak, „a magyar nemzet együgyű hadi szolgájának”,

72. Az 1741-ben kiadott mű magyar fordítása, ill. átdolgozása Győrffy József által Pozsonyban, 1783-ban jelent meg.

73. *Hallónak boldog estvéje*. 1–2. köt. Pozsony, 1788. A szerző, Ch. F. Sintenis (1750–1820) Wittenberg környékén működő lelkész, majd tanár sok művet írt, közülük a fenti volt a legismertebb, Németországban három kiadást ért meg.

74. *A svédiai grófné G**né asszony élete*. Ford. Tordai Sámuel. — Az eredeti (*Leben der schwedischen Gräfin von G.*) 1746-ban jelent meg.

75. *Buda várának visszavételekor a kereszténynek fogságába esett egy Kartigam nevű török kisasszonynak rútka és emlékezetes története*. . . . Pozsony, 1772. — A regénynek számos további kiadása volt (1778, 1780, 1795, 1813 stb.), még a múlt század negyvenes éveiben is olvasták az elmaradottabb ízlésűek. Petőfi 1844-ben így jellemezte a vidéki parlagiasságot: „A mámi, ez már művelt egy személy. Még az irdalomról is beszél. Könyvtára van szobája ablakán. A könyvtár díszé Szigvart, Kártigám.” (Kedves vendégek.)

ahogyan önmagát szerényen nevezte, számos fordítása, átdolgozása jelent meg. A jószándékú dilettáns szerelmes-tündéres történetei régies, darabos stílusban íródtak, egyszerű, népszórakoztató olvasmányok voltak. Újfalvy Krisztina könyvtárában megvolt a négy kiadást megért *Várta mulatság* (Pozsony, 1774.), az *Elme-futtatások* (Buda, 1792) és az *Unalmas időkre szabható mulató óra* (Pest, é. n.). Kónyi tevékenységét a kortársak is irodalomalattinak tartották, munkái inkább a népies ponyvairadalom körébe tartoznak.

Goethe *Werther*-jének először csak utánzatai jutottak el hozzánk. Újfalvy Krisztina és Molnár Borbála vitájában már találkoztunk a *Szigvártal*⁷⁶ s bár ez a könyvjegyzékben nem szerepel, feltehető, hogy eredetileg ez is megvolt a költőné könyvtárában. A másik, már a jegyzékben is szereplő hasonló mű Kazinczy Ferenc *Bácsmegyeije*, egy német *Werther*-utánzat magyar változata, erősen átdolgozott formában magyar környezetbe helyezve. A reménytelen szerelem, a szentimentális lázadás, az érzelmek szabad áramlásának sokoldalú ábrázolása biztosították Kazinczynak a sikert.⁷⁷ *Valeria és Scipio, avagy a toskaniai változások* c. kisregény (Pest, 1790.) nem tüntet fel sem szerzőt, sem fordítót. A szerelmes történet a Rómeó—Júlia motívumon alapszik, de a tragikus végkifejlet nélkül. Olasz eredetiből német közvetítéssel jutott el hozzánk a *Valle. Szerelem példája, az-az: szerentsés florentziai; vagyis Della-Valle olasz grófnak . . . történetei . . .* (Vác, 1787.). A fordító, Kép Gejza László Bécsben, 1784-ben kelt előszavában azt a reményét fejezte ki, hogy munkája „ . . . Nemzetemnél annál inkább kedvet találhat, . . . mivel a Magyar Authoroknak szűk volta miatt ritka már az Historiaknak száma”, másrészt ez a mű „ . . . olly kellemetes szívindító beszélgetésekkel fel vagyon ékesítve, a mellyekből tudni-illik a buzgó szeretetnek tulajdonságát volna-képpen meg-ismérni lehet” s ilyent „a közönséges Magyar Historiákban alig találhatni”. Mindjárt meg is védelmezi ezt az új stílust az esetleges támadásokkal szemben: „ . . . még-is semmi-némű botránkozásra nem terjed, sőt ki kinek oktatására válhatik, hogyan kölléssék buzgón ugyan és híven, de egyszer'smind tökéletesen, és jámborul szeretni.” Ez a vélemény azonos azzal, amit Újfalvy Krisztina fejtett ki a barátnőjével való vita során. Végül Aranka Györgynek egy németből fordított regénye zárja a sort. (*Júlia császárlány Ovidiushoz intézett szerelmes levelei*. Kassa, 1790.)

Az első eredeti magyar regényt, Dugonics András *Etelká*-ját természetesen ott találjuk Újfalvy Krisztina könyvtárában.⁷⁸ A II. József alatti Magyarország állapotát a fejedelmek korába áthelyezve ábrázolja e kulesregény, a hazafias-nemzeti érzelmeket az ősi, dicsőséges múlt felidézésével ébresztgetve. Megvolt Dugonics másik regénye, *Az arany perecek* is (Pozsony—Pest, 1790.). A Barcsai Ákos fejedelem korában játszódó családregény már nem politizál, megelepszik a kalandos történettel.

76. Vö. a 66. sz. jegyzettel

77. *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei*. Kassa, 1789. — A német eredeti: A. Ch. Kayser: *Adolfs gesammelte Briefe*. 1777.

78. *Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világos-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben*. Pozsony—Kassa, 1788. 1—2. kötet.

Meglepően sok, összesen 26 színművet és egy színműveket tartalmazó antológiát találunk Újfalvy Krisztina könyvtárában. Könyvjegyzékében ezeket külön alcím alatt csoportosította: „Komédiák, víg és szomorú játékok.” Ez a határozott vonzalom talán az aktív cselekvéshez szokott egyéniség vonzalma a színpadon zajló cselekmény iránt, de egyszersmind azt is valószínűsíti, hogy számára a színjátszás nemcsak olvasmányélmény, hanem látott színházi élmény is volt. Az erdélyi iskolai színjátszás a század második felében már túllépte az iskolafalakat s a vakációzó diákok az iskolák székhelyein kívül is felléptek színdarabokkal. A főrangúak házában — főleg Kolozsvárott — gyakran előadtak színpadi játékokat s 1792-től már rendszeresen játszott Kolozsvárott Kótsi Patkó János állandó színtársulata. Ez a társulat gyakran vendégszerepelt vidéken, többek között Marosvásárhelyen is. Újfalvy Krisztina házassága első éveit után a teletek rendszeresen Kolozsvárott töltötte s mivel a korabeli társadalmi élethez a színházlátogatás is hozzátartozott, minden bizonnyal ő is lelkes színházlátogató volt. A színház ügye, a nemzeti játékszíni mozgalom ebben a korban a haladás és a nemzeti nyelv ügyével egyet jelentett, hatása alól nem vonhatta ki magát egyetlen magyar író sem. Színművek „magyarításában” Újfalvy Krisztina is részt vett, egyik fennmaradt kézírata tanúskodik erről.⁷⁹

A sort két jezsuita iskoladráma nyitja meg, Kereskényi Ádám jezsuita tanár Metastasio átdolgozásai, a *Cyrus* (Kassa, 1767.) és a *Mauritius* (Kassa, 1767.). A francia klasszikus drámát számos fordítás, ill. átdolgozás képviseli: Teleki Ádám Corneille-fordítása (*Czid*, 1773.), ugyancsak Corneille-től a *Horatiusok és Curatiusok* Zechenter Antal fordításában (Pozsony, 1781.), számos Voltaire-fordítás: *A hármás vitézek vagy triumvirátus* Bessenyei György magyarításában (Bécs, 1779.), az antiklerikális szellemű *Hitető Mahomet* (Pozsony, é. n.) Zechenter Antal fordításában, Bessenyei György előszavával. Péczeli Józseftől több Voltaire fordítás is van: *Zayr tragédiája* (Győr, 1784), *Alzir, vagy az amerikánusok* (Komárom, 1790.) és a *Szomorú játékok* c. gyűjteményes kötet (1789.). Molière-től megvolt *Az öreg fősvény* (Pozsony, 1790.) és a korszak legsikerültebb Molière átdolgozása, az *Úrhatnám polgár*, a jezsuita Illei János munkája (*Tornyos Péter*. Komárom — Pozsony, 1789.). Aranka György is szerepel két, franciából fordított színművel (Fenouillot, F.: *Újmódi gonosztevő*. Bécs, 1791. és *A budai basa*. Bécs, 1791.). Ugyancsak francia szerző, Baculard d'Arnaud műve az *Eufémia, vagy a vallás győzedelme*, fordítója Nalácz József (Pozsony, 1783.).

79. *A máriavári hajadon vagy is egy fejedelmi kis famíliának elé adása*, érzékeny játék öt felv. Kráter Ferenc után németből magyarítottatott 1799. 1. márt. Írta U.K. M.-Tsáváson. OSZK Quart. Hung. 1502. — Weöres Sándor említett antológiájában azt írja Újfalvy Krisztináról, hogy „Az idősebb Wesselényi Miklós báró által alapított és fenntartott kolozsvári színtársulat részére színdarabokat fordított, egy ezek közül a Széchényi Könyvtár kézírattárában található.” = *Három veréb hat szemmel*. 408. l. Mivel idézett forrásaink szerint Újfalvy Krisztina csak magyarul tudott, valószínűleg átdolgozásról volt szó. A fenti színdarab szép, költői nyelven íródott, de ugyanakkor jól mondható színpadi szöveg is, tele izes népi kifejezésekkel, pl. „Szele-berdi lantos ember, olyan nagy sebbel-lobbal ne pattany fel s ne meny el.” A „muszka cár” így sóhajt fel, amikor íróasztalához ül le dolgozni: „jól fel gyűlt a nyakamra tennaptól fogva.”

A franciás irányzat meghonosítóinak munkái mellett megtaláljuk a korabeli német irányzat képviselőit is, bár valamivel kisebb számban. Az „érzékeny”, azaz érzelmes, már a polgári életérzést képviselő darabok közül a Magyarországon rendkívüli népszerűsége jutott színdarabíró, Kotzebue három művel is szerepel (*A nevelők*. Pozsony, 1790. *Az ember-gyűlölés és megbánás*. Bécs, 1790. *A szerelem gyermeke*. Buda, 1792.) A két utóbbit Kótsi Patkó János színtársulata rendszeresen játszotta Kolozsvárott és Marosvásárhelyen, közülük az *Ember-gyűlölés és megbánás* Kótsi leghíresebb szerepei közé tartozott. Oszvald Zsigmond táblabíró németből fordította H. F. Möller művét (*Sofia avagy az igazságos fejedelem*. Pápa, 1786.) és Bank Gróf Essex c. darabját (Pozsony, 1785.). Utóbbi szintén szerepelt Kótsiék színpadán. Számos színművet fordított németből Sellmann Károly is. (Újfalvy Krisztina könyvtárában megvolt tőle a *Fanni és Mandeville*; valószínűleg kéziratban.) Megvolt az Erasmus *beszélgetései* nyomán készült színdarab, a *Panaszolkodó feleség* (Győr, 1785.), valamint Shakespeare *Hamlet*-je Kazinczy Ferenc fordításában (Kassa, 1790.), amelyet 1794-ben mutattak be először Kolozsvárott s 1807-ben Marosvásárhelyen is.

A színpad igénye által létrehozott drámafordítások, átdolgozások között számos olyant találunk, amelyeket nem fémjelez klasszikus, vagy akárcsak közismert név, — egyszerűen a kor színműirodalmának kommersz termékei közé tartoznak, játszották őket s még a kinyomtatás is csak keveseknek jutott osztályrészül. Ilyenek voltak költőnőnk könyvtárában *A tisztségre vágyódók* c. vígjáték (Pozsony, 1790. átdolgozója Fejér György), Kelemen Lászlónak, az első állandó magyar színtársulat igazgatójának *Csapó Péter vagy a kincsdások* c. vígjátékfordítása (Pest, 1792.).

Az eredeti magyar drámát két mű képviseli — nem véletlen, hogy mindkettő a Hunyadiakról szól. A Hunyadi-téma Hunyadi János és László személyében az uralkodóval meghasonlott nemzeti hőst, Mátyás személyében a nemzeti függetlenséget jelképezte. Bessenyei György *Hunyadi László tragédiája* (Bécs, 1772.) egyúttal alkalom a felvilágosodás eszméinek hirdetésére is, Szentjóni Szabó László *Mátyás király vagy a nép szeretete* c. „nemzeti érzékeny játéka” (Buda, 1792.) már a nemzeti uralkodó mellett foglal állást.

Költő könyvtáráról lévén szó, fokozott érdeklődéssel fordulunk a verseskönyvek felé. A sort Nyéki Vörös Mátyás, a 17. századi barokk valóságos költészet képviselője nyitja meg. A barokk szó- és képzuhatag „jóra intő csengettyűje” még a 18. században is olvasott, népszerű mű volt, nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok körében is.⁸⁰ A következő költő természetesen Gyöngyösi István, a magyar barokk költészet legkiválóbb és hatásában legjelentékenyebb képviselője. A 18. századi költők és verselők valamennyien az ő művein nevelkedtek, majd később azt haladták meg. Molnár Borbála is így vall költői indulásáról barátjának: „Azután a régi Gyöngyösit vizsgáltam”, majd később „az újabb Musákat csodáltam”. Határozott kritika nyilvánul meg a régi költészettel szemben,

80. A könyvjegyzékben *Csengettyű az utolsó itéletről tanító könyv* alatt felvett mű Nyéki Vörös Mátyás ismert művével azonosítható: *Tintinnabulum, azaz ... jóra intő csengettyűje*. Pozsony, 1636. — A 18. sz.-ban még számos kiadása volt.

amikor így folytatja: „Felhagytam amazon én is mint óságon; Több mézet képzelvén a most nyílt virágon.”⁸¹ Újfalvy Krisztinától nem maradt fenn ilyen vallomás, ezért csak valószínűsíthetjük, hogy ízlésvilága hasonló módon fejlődött. Gyöngyösi művei közül megtaláljuk könyvei között a *Murányi Vénusz-t*, a *Csalárd Cupido-t*, az *Új életre hozott Chariclia-t*, valamint a feltételezett Gyöngyösi művet, a *Cuma városában épített Daedalus templomá-t*. A magyar rokokó költői közül megvoltak Faludi Ferencnek Révai Miklós által összegyűjtött és kiadott művei.⁸² Még két költő önálló kötetével találkozunk a napjainkban is számon tartott költők közül: Gvadányi Józseffel és Pálóczi Horváth Ádámmal. Mindketten a németesítő törekvésekkel szembenálló konzervatív szellemű nemesi ellenállás képviselői: a nemzeti-népies elem hangsúlyozása nem ment náluk némi ízlés- és felfogásbeli régiességtől. Gvadányitól a *Pöstyéni fürödés* (Pozsony, 1787.), ez a vaskosan tréfálgató verses elbeszélés és *A nemes magyar dámákhoz és kisasszonyokhoz szülő versek* (Pozsony—Komárom, 1790.), Pálóczi Horváthtól a *Holmi* (Pest, 1788.) c. műveket találjuk itt.

Mielőtt a másod- és harmadrangú verselők műveit felsorolnánk, első pillanatban némi csalódással összegezhethetjük a fentieket. Mindig szem előtt tartva azonban azt, hogy az ismertetett könyvjegyzék Újfalvy Krisztina könyvtárának nem teljességét tükrözi, még néhány dolgot figyelembe kell vennünk. A korabeli költészet jelentős része a nyomtatásban való megjelenés előtt csak kéziratban terjedt és így vált közismertté és népszerűvé. Pl. az egyik legkiválóbb rokokó költőnek, Amade Lászlónak művei is így terjedtek s egy 1755-ben megjelent vékony kis kötetet kivéve csak 1836-ban láttak nyomtatásban napvilágot. Az újabb, modernebb költők versei pedig ha el is jutottak a nyomtatásig, először folyóiratokban jelentek meg és csak késve rendeződtek köteté, akkor is rendszerint csak szűk körben terjedve el. Újfalvy Krisztina könyvtárában megvolt a kassai *Magyar Múzeum*, benne Ányos Pál, Aranka György, Baróti Szabó Dávid, Batsányi János, Dayka Gábor, Földi János, Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Ráday Gedeon, Szentjóni Szabó László, Szilágyi Sámuel, Versegly Ferenc, Virág Benedek versei. Megvolt a *Mindenes Gyűjtemény* is, benne Kazinczy, Kis János, Barczafalvi Szabó Dávid verse. Mindezt figyelembe véve, költőnőnk ismereteit a korabeli költészetről másképp ítélni lehetjük meg: olvasottsága jóval szélesebb körű volt, amint ezt az itt felsorolt önálló verseskötetek alapján megítélhetnénk. Az sem képzelhető el, hogy ne lett volna birtokában Gvadányinak még több műve, többek között az *Unalmas órákban vagyis a téli hosszú estvéken való időtöltés*, amely Gvadányinak Molnár Borbálával való verses levelezését is tartalmazta.

Az „irodalmi hagyományörzésnek” szerény képességű munkásai is voltak, akiknek művei „inkább mint egy ízlésbeli folyamat jelzői, semmint egyéni művészi teljesítmények jelentősek.”⁸³ Ilyen volt Csenkeszfai Poóts András, a botrányokban bővelkedő életű református lelkész, akinek verseiről

81. *Barátságai vetélkedés* ... 156. l.

82. *Faludi Ferenc költeményes maradványai*. Kiad. Révai Miklós. Győr, 1786/87. 1–2. köt.

83. *A magyar irodalom története*. Akad. K. 1965. 3. köt. 122. l.

Kazinczy Ferenc nem éppen hízelgően nyilatkozott,⁸⁴ vagy az erdélyi Kövesdi Boér Sándor. Dézsi József ref. prédikátor *Keresztény paradicsom*-a (Kolozsvár, 1782.) a világ hét csodáját foglalja magyar versekbe, valószínűleg idegen minták után. Két másik erdélyi költő hosszú versezetében az egyszerű természetes életmód, a mezei élet dicséretét zengi, itt-ott bölcselkedő megjegyzésekkel a virtusról, a jó erkölcsökről, a barátságról és a világ Teremtőjéről.⁸⁵ Utoljára hagytuk Kónyi Jánost, az írogató-verselgető strázsamestert. *Magyar hadi román* címmel Zrínyi Miklós és Sziget várának történetét meséli el rímes versekben írt történeti eposz formájában, a korabeli népszerű regények mintájára alakítgatva a történetet (Pest, 1779).^{85a}

Idegen szerzőtől való verses művet egyet találunk: Voltaire *Henriade* c. eposzát Szilágyi Sámuel fordításában (Pozsony, 1789.). A magyarországi protestánsok körében népszerű mű a protestánsokkal megférő francia király példáján a tolerancia eszméjét volt hivatott példázni.

Végül itt említjük meg, hogy Újfalvy Krisztina stílusérzékét nemcsak a szépirodalmi művek olvasásával csiszolta, hanem megszerezte magának a korabeli „levelező-könyvet” is: Klein Efraim kassai evangélikus tanító levelezési tanácsadóját.⁸⁶

Értekező próza. Pedagógiai művek. Folyóiratok

Az értekező próza műfajából Decsy Sámuel *Pannoniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* (Bécs, 1790) c. röpiratával találkozunk. A magyarnyelvűség programját a legátfogóbban tárgyaló mű méltán keltette fel a kortársak, elsősorban az írással is foglalkozók érdeklődését. A könyvjegyzék *Gróf Zrínyi Miklós* tételéről nem tudhatjuk, mi állt mögötte: esetleg egy kéziratos munka Zrínyiről, vagy Zrínyinek 1790-ben Marosvásárhelyen megjelent *Ne bántsd a magyart!* c. munkája. (*Az török áfium ellen való orvosság.*) A híres erdélyi memoárirodalomból Bethlen Kata önéletrajza volt meg, amely már korán, 1762-ben napvilágot látott Kolozsvárott.

Nem volna teljes a 18. század neveltjének könyvgyűjteménye ha, hiányoznának belőle azok a művek, amelyek a helyes viselkedésre, az elő-

84. *Pótsnak újúi versei*. Pozsony – Komárom, 1791. Ráday Gedeonnak írta Kazinczy Ferenc 1791-ben: „Hogy Póts András uramnak versei kijöttek, sajnálom és szégyenlem. . . ez a szerencsétlen fajzat imádatni fog a sok kálvinista mesterek és falusi prédikátorok által, akik az ilyes gyermeki csásogságot feljebb becsülik a valóságos poetai munkáknál.” Vö. Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*. Bp. 1931. 4. köt. 492. l.
85. Bethleni Hari Péter, máramaroszigeti tanár *Erköltői és mezei három énekek* c. műve, é. n. (1789?) — *Válasz Philétéhez egy néhány pár versben*. H. ny. n. 1787. Ez a szerzőt fel nem tüntető mű sok székely tájszót használ, amelyeket lábjegyzetben megmagyaráz. E jegyzetek kortörténeti érdekessége többet ér, mint a lapos versezet.
- 85a A jegyzék *A magyar költemény híre adatása* c. tétele feltehetőleg (Révai Miklós): *A Magyar Költeményes Gyűjtemény közre bocsátatásának újonabb hírré adatása* . . . Győr, 1785.
86. *Mindennapi közönséges és barátságos levelek, a levélírásban gyakorlatlanoknak kedvéért s hasznokért* . . . Pozsony, Kassa, 1776.

kelő, úri magatartásra, az erkölcsös, ám a világi örömeket sem megvető életvitelre oktatták a kortársakat, elsősorban természetesen a nemesi származásúakat. Az eredetileg az udvari életformára moralizálva nevelő művek a vidéki nemesek számára is magatartás- és életmódmoddellé válnak, ezt variálják a népszerűsítő írók, megtűzdelve oktató műveiket azokkal a gyakorlati ismeretekkel is, amelyeket tudniok illett az „úrfiaknak és kisasszonyoknak”. E művek közül Újfalvy Krisztina könyvtárában megtaláljuk Faludi Ferenc *Nemes Ember*, *Nemes asszony* és *Nemes úrfi* c. műveit, ill. fordításait, amelyeket Faludi az angol eredetiből olasz közvetítéssel dolgozott át.⁸⁷ Itt találjuk a regények olvasásáról szóló levélváltásban már említett *Kisdedek tudománnyal telyes tárháza*-t⁸⁸. A franciából fordított mű magyar előszava azt írja a könyvről, hogy szükségtelen azt dicsérnie, hiszen „esméretes ez egész Európában minden pallérozott nemzetek között és ennek nevezetes hasznát tapasztalták sok Fő, Közép, és alacsonyabb rendű Szülék, kik Gyermeküknek neveltetéseiben illendőképpen szorgalmatoskodnak...” A könyvben három szereplő: okos kisasszony, elmes kisasszony és éretlen kisasszony beszélgetnek (5–13 év közöttiek) s a didaktikus célú párbeszéddek — sok történettel, históriával tarkítva — közvetítik a legkülönfélébb: vallási, történelmi, földrajzi stb. ismereteket. „Az asszony ember úgy szeretetre méltó, ha vagy on esze és elméssége” — vallja a szerző⁸⁹, de ezt természetesen csak a nemes származásukra érti, hiszen „...a köznép e világnak minden országában csak köznép; az az, az utáll, az gyűlöl, az gonoszul tselekszik, minden ok és fundamentum nélkül.”⁹⁰ A nemes kisasszonyoknak tehát korán meg kellett tanulniuk, milyen is az a „köznép”. Szintén francia eredetiből származik a báró Josintzi Sándor által németből fordított mű *A ** főhadivézérmének halálos ágyában gyermekeihez tett utolsó tanításai, mellyek által arra kívánnya őket megtanítani, hogy mivel légyenek vallásokhoz, királyokhoz, és a társalkodó-élethez kötelesek.*⁹¹ A magasrangú francia katonatiszt özvegye elmondja élete történetét gyermekei okulására, s e kerettörténetbe ágyazva kapja az ifjú olvasó az erkölcsi-pedagógiai intelmeket. A hazaszeretetet, mint az egyik legtermészetesebb emberi érzést: a szülőföldhöz való hűséget, különösen kiemeli az intelmeket osztó. Legfőbb értékek a becsület, az igazságosság, a vallás, a kötelesség, a szorgalmas munkálkodás, a jóságos tettek, kerülendő a szabados viselkedésük és a túlságos közeledés az alsóbb néposztályokhoz. A könyvekről megbecsüléssel szól: „Tsak hamar meg-tanítanának engemet az jó könyvek olvasásában való szív nyugalmom, és a tulajdon magam meg-ismerése, hogy tsak akkor boldog az Ember, amikor az igazsághoz közelít...”⁹² A lányok oktatásáról viszont az a véleménye, „...hogyan se a Matematikára, se a

87. W. Darrel angol jezsuita műveit F. G. Morelli fordításából vette át Faludi Ferenc. A Magyarországon hamar népszerűvé vált műveknek több kiadásuk volt a század folyamán.

88. Vö. 8. sz. jegyzettel. A magyar fordítók református lelkészek.

89. *Kisdedek ... tárháza*. 4. l.

90. Uo. 4. köt. 166. l.

91. Kolozsvár, 1781. A fordító gr. Bethlen Ádám özvegyének, Losontzi Bánffy Zsuzsannának ajánlja a művet, aki őt a fordításra ösztönözte.

92. I. m. 21. l.

Filosofiára nints szüksége az Asszony-embernek...⁹³ Rendkívül érdekes az a fejezet, amit külön a tanulásnak és a könyvek olvasásának szentel. Jó érzékkel mutat rá, hogy „... annak meg-tudásában áll a mesterség, hogy mit kellessék olvasni, ... olly sok könyvek között, mellyek megszűnés nélkül világosságra jőnek, valójában nehéz az azokban való választás.” A könyvolvasásban négy fokozat követését tanácsolja: először az erkölcs és a szív megjobbítását célzó műveket kell olvasni, ezután következzenek azok a művek „a mellyek a ti állapototok felől tanítanak. Mert iszonyú hiba a maga kötelességének és állapotjának nem ismerete.” Ezután következzenek a világ megismerése és a históriák olvasása. Itt első sorban La Bruyère, La Rochefoucault és Bossuet műveit ajánlja. Végül olvassák az „idő töltésre való könyvek”-et, amelyek közül a *Don Quijote*-t és Fénelon *Télémaque*-ját emeli ki, mint legjobbakat. „Az is jó, hogy a jobb Vers-szerzőket olvassátok, a Vers-író Mesterség az elmét frissíti, a képzelődést éleszti...”, de ugyanakkor óva int „a hamis színtől” is, mert a „Versek meg-tsálnak” ... Szükségesek még az olvasásra a különféle Journale-ok, „ne hogy azon dolgok felől, mellyekről a Társaságokban beszélnek, az ember tudatlan legyen”.⁹⁴ Végül óva int a tiltott könyvek olvasásától.

Hosszasabban időztünk e mű ismertetésénél, mivel Újfalvy Krisztinát is igen érdekelték a nevelés, s ezen belül a lányok nevelésének kérdései. Saját leányát igen gondosan nevelte s hogy ez mennyire tudatos volt nála, azt a Molnár Borbálával folytatott levelezése is bizonyítja. „A leányok tudatlanságának az anyák az okai” — írja barátjának, de rögtön ki is egészíti: az anyák tudatlanságának létrehozói a férfiak, „akik még eleinte az asszonyt nem egyébre csak szerelmek s házi rabatáságok folytatására ítélték, és setétségre kárhoztatták azokat az elméket, melyeknek kimívelésektől függ mind a férfiak társas boldogságok, mind pedig az egész Emberi Nemzet legépületesebb gyermeki időben való jól formálása”.⁹⁵ Az ország dolgaival foglalkozó férfiak „az Ország törvényeinek némely haszontalan cikkelyei költséges disputálása mellett okoskodnának egy olyan leány nevelő módról, mely által minden hívséges szeretőt boldogító feleséget s jó anyát nyerhetnének...”.⁹⁶ Molnár Borbála is megerősíti válaszában, hogy „...felette szükséges volna egy okos asszony-nevelő módot felállítani.”⁹⁷

E műfajból még egy hazai szerző műve is megvolt Újfalvy Krisztina könyvtárában: báji Patay Sámuel birtokos nemes fiának szóló intelmei.⁹⁸ Ide sorolhatjuk Kónyi János fordításában *XIV. Kelemen pápának, ama nagy emlékezetű Ganganellinek levelei*-t (Buda, 1783.), amelyekből számos morális tanácson, példán keresztül kirajzolódik az a vallásos életideál, amely már kárhoztatja a képmutató vallásosságot. (Emlékezetes, hogy XIV. Kelemen oszlatta fel a jezsuita rendet.)

93. Uo. 118. l.

94. Az idézetek a fenti mű 119–123. lapjairól valók.

95. Újfalvy Krisztina levele Molnár Borbálához, Mezőcsávás, 1796. okt. 28. *Barátsági vetélkedés*... 30. l.

96. Uo. 31. l.

97. Uo. 95. l.

98. *Egy jó atyának fiait oktató tanítása*. Lipsia, 1788.

A folyóiratok, gyűjteményes művek közül a már említett kassai *Magyar Museum*-mal, a Péczeli József szerkesztette *Mindenes Gyűjteménnyel*, valamint a nagyenyedi kollégium diákjai irodalmi társasága által kiadott *Próba* c. antológiával találkozunk, utóbbiban egy Molière fordítással.⁹⁹

Vallásos művek

Mint a kor valamennyi könyvgyűjteményében, a vallásos irodalom Újfalvy Krisztina könyvtárában is jelentős helyet foglalt el. Számszerűségében azonban jóval alatta maradt a szépirodalmi műveknek, a tulajdonos személyiségének, érdeklődési körének megfelelően.

A gyűjtemény alapját két teljes Biblia, egy újszövetség, egy zoltároskönyv, egy csizió és egy katekizmus képezte. (Stehelin, C.: *Catechismusi házikints* ... Kolozsvár, 1752.) A kor jellegzetes vallásos műfajából, az imádságos könyvekből tízet találunk. Ez a már-már szépirodalomba hajló, lírai ihletettséggű műfaj bizonyára nem volt idegen költőnők számára. Közülük kettő fordítás: az egyiket Kármán József ref. lelkész, a hasonló nevű író édesapja készítette egy népszerű német imádságoskönyv nyomán (Sturm, C. C.: *Istennel való társalkodás* ... Pozsony, 1784.), a másik Nánási L. József ref. lelkész munkája (Huldrik, J. J.: *Az imádságok imádságának azaz ... az úri imádságnak titka*. Kolozsvár, 1761.). Megvoltak a hazai protestáns szerzők legnépszerűbb művei: a 17. században élt Diószegi Kis István ref. püspök műve (*Lelki fegyver*, ... Debrecen, 1751.), Csuzi Cseh János győri ref. lelkész imakönyve (*Isten eleibe felvitett lelki áldozat*. s. l. 1736.), Bányai Sámuel imakönyve (*Aranyos avagy keresztény ábécé*. Kolozsvár, 1747.), a nevezetes *Arany-tsésze* (Kolozsvár, 1772.), amelyet még a múlt században is többször kiadtak, továbbá a „műfaj virágzásának betetőzését”¹⁰⁰ jelentő *Védelmező erős pais*, Árva Bethlen Kata imádságos könyve (Szeben, 1759.). Félig imádságos, félig vallástani ismereteket közlő Szikszai György debreceni prédikátor műve (*Keresztényi tanítások és imádságok* ... Pozsony, 1786.), amely e műfajban a kor legnagyobb tömeghatást kiváltó műve, első megjelenése után még további húsz kiadást ért meg. Sikerét elsősorban közérthető, világos stílusának köszönhette. Végül egy olyan imádságoskönyv, amit a jegyzék csak így jelöl: „egy régi de szép könyör. könyv”.

Az imák mellett az egyén vallásos érzésének elmélyítését, vallásos világnézetének kialakítását szolgálták a különféle elmékedések, tanítások. Ennek az ún. kegyességi irodalomnak egy korai példája a *Keresztény Seneca* (Miháلتz István által magyar versekbe szedve, Kolozsvár, 1768.), amely ugyan a jezsuiták révén terjedt el, de felekezetektől függetlenül hirdette azt a fajta keresztény sztoicizmust, amely a magyar nemesi szemléletben is mély gyökeret vert.¹⁰¹ A református ortodoxiával szembenálló pietista

99. *Próba*, melyet anyai nyelvre tanulására tett a Nagy Enyeden tanuló ifjak között felállott magyar társaság. Kolozsvár, 1792.

100. Vö. *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. 392 l.

101. Az alap-mű J. B. Schellenberg német jezsuita *Seneca Christianus* (1637.) c. műve, melyet magyarra elsőként Kéri Sámuel ferences szerzetes fordított. (*Keresztény Seneca*. Bécs, 1654.)

irányzat is képviselve volt. Az egyik J. Gerhard-nak, a pietizmus előfutárának könyve (*A kegyességnek mindennapi gyakorlása*. Kolozsvár, 1744.), a másik B. Pictetnek az erkölcs kérdéseit előtérbe állító műve (*Keresztény erkölcsi tudomány* ... ford. Fülep Gábor. Pozsony, 1788.). Angolból fordították F. Doddridge *Az igaz kegyességnek kezdete* ... c. (Debrecen, 1761. Ford. Tatai Ferenc) és J. Bunian *Keresztény utazás* ... (Kolozsvár, 1777–78. Ford. Szigeti Sámuel és Tordai Sámuel) c. művét. Még a *Liliomok völgyé-t* (Pozsony, 1774.) és a németből fordított *Lelki nyugasztaló órák-at* (Lócse, s. a. Szerző H. Müller, ford. Szentzi Fekete István) sorolhatjuk ebbe a műfajba.

Két vallásfilozófiai művet külön is ki kell emelnünk: ezek már a teológiai racionalizmust, a „természetes vallás” irányában való tájékozódást képviselték. Sófalvi József ref. lelkész és kolozsvári kollégiumi tanár fordításában jelent meg J. G. Sulzer munkája (*A természet munkáiból vétegett erkölcsi elmélekdedések*. Kolozsvár, 1776.), amely a természettudományok iránt megnövekedett érdeklődéstől indítva a vallást is a racionális gondolkodás módszerével közelítette meg. Hasonló szellemű, egy lélek képzeletbeli utazását leíró mű Göböl Gáspár kecskeméti ref. lelkész verses elmélekdedése, amelyben sajátos módon keverednek a tudományos ismeretek és a vallás. (*Utazó lélek* ... Pest, 1785.)

Az érdekes olvasmányok iránti igényt igyekeztek kielégíteni a vallás szentjeiről, mártírjaikról szóló színes történetek, históriák. A már említett Szikszai György *Mártírok oszlopa* c. művében (Pozsony, 1789.) 348 vértanú történetét népszerűsítette, Lautsek Márton felvidéki evangélikus lelkész H. Benkendorff művét fordította magyarra. (*Az első keresztényeknek ama tíz főüldöztetésekről szóló história* ... Pozsony, 1787.) Ide tartozó mű Bod Péter munkája, a *Szent Heortokrates*, amely a keresztény ünnepekhez kapcsolódóan ismerteti a szentek históriáit, idegen forrásokból összeállítva, ill. fordítva.¹⁰²

A vallásos tárgyú művek csoportjában találjuk Újfalvy Krisztina könyvtárának három legrégebbi darabját. A 17. század második felében újra felélnékült katolikus--protestáns hitvitázó irodalomnak jellemző műve Czeglédi István református prédikátornak *Siralmas szarándoki járásból ... haza érkezett Malach Doctornak ... Malach tudós baráttával való ... szóbeszéde*,¹⁰³ amelyben többek között sok szó esik arról, mennyire ellentétes a Szentírással a „pálista” önsanyargatás és „maga-korbácsolás”. A szókimondó, nyersebb hangvételű disputák példája Pathai István református püspöknek a pápák „bűn-lajstromát” felsoroló könyve: *Amaz hét fejű és tíz sarvú fene bestián ülő, bársonnyal s drága kövekkel felruházott parázna Babilonnak ... tüköre*¹⁰⁴. A harmadik mű Mikolai Hegedűs János ref. lelkésznek angolból készült fordítása, amely kérdés-felelet formájában közli

102. A műnek ismeretes egy oppenheimi 1757-es, majd egy pozsonyi, 1786-os kiadása.

103. Sárospatak, 1659. RMK I. 946.

104. *Amaz Het Feiev es tíz sarv fene bestian ülő, Barsonnyal S Draaga Keoveckel fel ruházott parázna Babilonnak ... meztelenségének tüköre*. Pápa, 1626. RMK I. 557 — Újfalvy Krisztinának talán a 2. kiadás volt birtokában. (Sárospatak, 1671.)

a keresztyéni hitről való tudnivalókat s a Biblia olvasására buzdít. (*Az mennyei igasságnak tüzes oszlopa.*)¹⁰⁵

Feltűnő, hogy a református Újfalvy Krisztina könyvtárában nem találunk egyetlen korabeli kálvinista hitvédő munkát sem. Talán azért, mert a „harcos” hitvédelem, a dogmákért való hadakozás nem érdekelték a költőnőt. A vallás, mint a kor elfogadott, sőt kötelező világnézeti alapja, elsősorban a mindennapi élet szükségleteit kielégítő művekben volt jelen könyvtárában. Hiányoznak a kor jellegzetes vallási-irodalmi műfajához tartozó halotti prédikációk is. Feltehető, hogy ezek — mint alkalmi nyomtatványok — jobban ki voltak téve az elkallódás veszélyének.¹⁰⁶

A fennmaradt könyvjegyzék a „Szent Könyvek Lajstroma” között „Ápokrifus Könyvek”-et is említ, pontosabb megjelölés nélkül.

Történelem, honismeret, politika

Rátérve a történelmi és honismereti művekre, először is azt kell leszögeznünk, hogy a kor legjobb hazai történetíróinak műveit nem kereshetjük Újfalvy Krisztina könyvtárában, mivel ezek latinul íródtak. A forráskritikai módszerrel dolgozó szakszerű történetírás termékei már akkor sem az átlagolvasó számára készültek; helyettük a történelmi ismereteket terjesztők könyvei forogtak közkezen, formálva a még meglehetősen gyöngé történelmi tudatot. A tankönyvek, a kompendiumok szerzői, a másodkézből dolgozó népszerűsítő írók a század második felében már általában magyarul írták műveiket. Újfalvy Krisztina könyvtára ezen a szakterületen is azt tartalmazta, amire tulajdonosának leginkább szüksége volt: néhány összefoglaló munkát Magyarország történetéről, két életrajzot nemzeti nagyjainkról (Hunyadi János, ill. II. Rákóczi, de mivel a keresztnév nincs megadva, nem lehet pontosan megállapítani, hogy Ferencről vagy Györgyről szólt) s két olyan szakterületről szóló művet, amelyben való tájékozottság művelt magyarnak akkor fontos volt: az ókori mitológia és a török birodalom.

Az összefoglaló magyar történelmi művek közül megtaláljuk a katolikus és Habsburg-párti szellemben íródott Pethő Gergely-féle krónikának a 18. században Kovács János sztergomi mérnök által tovább folytatott változatát¹⁰⁷, valamint Dettelbach Józsefnek 1792-ben megjelent művét (*A magyar történeteknek rövid rajzolatnya.* Pest.). Ezenkívül Losontzi István *Hár-*

105. Utrecht, 1648. RMK I. 812. — Valószínűleg e csoportba tartozik a könyvjegyzékben *Rettenetes történet a tántzolókról* cím alatt szereplő munka, amelyet azonban nem sikerült pontosan azonosítani. Lehet, hogy Gyulai Mihály: *Fertelmeskedő, s' bujálkodó Táncz Jutalma...* c. művéről van szó. (Debrecen, 1681. RMK I. 1255), vagy esetleg Szentpéteri István: *Táncz pestise.* Debrecen, 1697. RMK I. 1501.

106. Lehet, hogy egy halotti prédikáció rejtőzik a jegyzék *Jó asszony ditséreti* c. tétele mögött. Vö. Szilágyi Ferenc—Herepei Ádám: *A jó és szép asszony leírása.* Kolozsvár, 1795. (Dániel Kata feletti halotti beszéd.)

107. *A magyar krónikának rövidesen le-rajzolt sommája, mellynek az első része Pethő Gergely munkájából szedettetett, rész szerint különféle könyvekből is bővített* ... Pozsony, 1742.

mas kis tükörjét, amely népszerű formában, közérthetően tartalmazta mindazt a honismeretet (földrajzot és történelmet), amit a református népiskolák tanulóinak akkor tudniok kellett. Magyarország és Erdély leírásán kívül még a „szent historiá”-t is tartalmazta, azaz az elemi vallástani ismereteket. A párbeszédes formában írt, verses összefoglalókkal ellátott tankönyv rendkívül népszerű volt, nemzedékek nőttek fel rajta. A jegyzékben csak „Hunyadi János”-ként szerepeltetett mű valószínűleg Bessenyei Hunyadiról szóló műve, amely az előzőkhöz képest már egészen más szintet képviselt. (*Hunyadi János élete és viselt dolgai*. Bécs 1778.) Benne a szerző a Voltaire-i történelemszemlélet hatására a nemzeti múltban keresi azt az emberi-történeti nagyságot, akit példaképpül lehet állítani a kor embere elé, felruházva őt a felvilágosodás félreismerhetetlen jegyeivel is, az akkoriban gyakran ábrázolt „jó és bölcs uralkodó” típusához hasonlóan.

Szerepel még a könyvjegyzékben *Kemény János historiája* és a már említett *Második Rákóczi élete írása*, amelyekről nem lehet pontosan megállapítani, milyen műveket jelentenek. Az első lehet Gyöngyösi István verses műve is¹⁰⁸ bár ennek ellentmond az, hogy Gyöngyösi egyéb művei nevével jellettek. A „Második Rákóczi” lehetett II. Rákóczi György erdélyi fejedelem is, hiszen II. Rákóczi Ferenc életéről a 18. században Magyarországon nem jelenhetett meg kiadvány. De az is elképzelhető, hogy kéziratokról van szó, amelyek a korabeli könyvtárakban gyakran a könyvek között szerepeltek, lévén könyvpótló szerepük, hiszen amit a gyűjtők nem birtokolhattak, azt lemásoltatták maguknak.¹⁰⁹

Az első magyarnyelvű görög-római mitológiát egy írogató-verselgető táblabíró, Kolumbán János állította össze 1766-ban. (*A régi pogányoknak az ő isteneikről és isteni tiszteleteikről való história*.) Célja már eleve az ismeretterjesztés volt, amit a mű alcíme is elárul: „A poéták és régi görög s deák aukthorok írásainak megértésekre magyarul kiadattatott ... által.” A török birodalmat magyar nyelven bemutató mű szerzője az ismert Decsy Sámuel, aki írásaival és lapszerkesztő tevékenységével oly sokat tett a magyarnyelvűség programjának megvalósításáért.¹¹⁰ Könyve bemutatja Törökország földrajzát és történelmét, ismerteti a török–magyar hadi eseményeket.

Ide tartozik még egy néhány lapos kiadvány Belgrád visszafoglalásáról, amely a korabeli haditudósítás szerepét töltötte be („... íratott ezen levél 6. octoberben a Belgrádi Táborból”) és az ostrom lefolyásáról számol be.¹¹¹

Abból a hatalmas mennyiségű politikai irodalomból, amely II. József uralkodása alatt és a halálát követő néhány évben szinte elárasztotta az országot, fellelhetünk néhányat Újfalvy Krisztina könyvtárában is. Jel-

108. *Porából meg-éledett Phoenix, avagy ... Kemény János ... emlékezete*. Lőcse, 1693.

109. Jakó Zsigmond írja Bethlenné Gyulai Kláráról, hogy Kemény János és Bethlen Miklós önéletírásait másolatban szerezte meg könyvtárának. Vö. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1977. 226–228. l.

110. *Osmanographia, az az: a török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának, és a magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása*. Bécs, 1788–89. 1–3. rész.

111. *Belgrád várának szerentsés megvétele*. Buda, 1789. 8 levél.

lemző a könyvek tulajdonosára, hogy ezek mindegyike a jozefinista egyházpolitikát, az uralkodó felvilágosult abszolutizmusát elismerő, azt igenlő irányzatú. Ezen az általános tendencián belül azonban olyan művekről van szó, amelyek a németesítő törekvésekkel szemben a magyar nemzeti érdekeket hangsúlyozták. Találunk élesen antiklerikális szellemű kiadványokat is.

Nádaskai András református lelkész németből fordította és Pozsonyban 1788-ban adta ki a *Fridrik Elisiumban* c. munkát. A kor divatos műfaja volt az elyseumi mezőkön, vagyis a túlvilágon elhangzó párbeszédnek formájában megjeleníteni politikai nézeteket, a nagyobb nyomaték kedvéért az elhalt uralkodók szájába adva a szavakat. E műben II. Frigyes porosz király beszélget Mária Teréziával és másokkal, helyeselve a vallási toleranciát és II. József egyházpolitikáját. A mű szerzője az a bécsi születésű Samuel Jacob Schröckh, aki filozófiai és orvosdoktori képesítéssel kereskedő tevékenységet folytatott Németországban és Ausztriában, számos gazdasági és kereskedelmi tárgyú könyvet írt — de névtelenül jelentette meg felvilágosult szellemű Elyseum-i párbeszédeit és a szerzetesek, babonák ellen szóló röpiratait.¹¹² A higgadtan érvelő frigyési párbeszédnek mellett jóval élesebb hangvételű *Az Izé purgatoriumba való utazása*, Szatsvay Sándornak, a *Magyar Hírmondó*, majd a bécsi *Magyar Kurir* jozefinista szerkesztőjének névtelenül kiadott antiklerikális röpirata (Bécs, 1786.). A németből átdolgozott satirikus költeményből kiderül, hogy a purgatórium tele van papokkal, szerzetesekkel, sőt pápákkal. Az írás ugyanakkor keserűen panaszolja fel a protestánsüldözéseket és dicséri II. József toleráns egyházpolitikáját.

Vallásos műnek álcázott a *Jósef tsászár imádságos könyve*,¹¹³ amely különböző alkalmakra szóló költött imádságszövegeket tartalmaz. A jozefinista művek csoportjába illik, hiszen a szerző a császár szájába adott szövegekkel magát Józsefet kívánta jellemezni, elmondva a jozefinista érvelést többek között a szerzetesrendek eltörlése mellett, vagy a császár nézeteit a háború és a béke kérdéséről. A szerző előszavában azt írja, hogy az embert tetteiből lehet megismerni, de abból is, ahogyan és amiért imádkozik. „Ha szintén ugyan nem ez is a Jósef valóságos imádságos könyve”, de minden vakmerőség nélkül lehetne annak nevezni. Az imákból kirajzolódik a puritán, önmagához szigorú, szüntelenül népe javán buzgólkodó uralkodó képe. A szerző (vagy a fordító) a magyarokra is gondol, amikor ezt a szöveget mondatja a császárral: „Világosítsd meg az én népemet, különösen bátor szívű magyaraimnak elméjüket, hogy az én jó tzélaim iránt, ne legyenek mégis bal-ítélettel; hanem önként való készséggel kívánjanak rendeléseim szerint élni.”¹¹⁴

Trenk Frigyesnek, a fél Európát bejáró kalandor porosz katonatisztnek művei igen népszerűek voltak Magyarországon: írásaiban éles antiklerikalizmus és zsarnokellenesség nyilvánult meg, gyakran személyes sérelmeiből

112. *Friedrich II. im Elysium*. Leipzig, 1786. — 2. Aufl. 1790. — *Joseph II. im Elysium*. Leipzig, 1790.

113. Pozsony, 1787. Németből fordítva.

114. I. m. 7. l.

indíttatva. Újfalvy Krisztina könyvtárában megvolt Trenk önéletírása¹¹⁵, a Nagy Frigyes porosz király abszolutista uralma ellen irányuló *A matzdoniai vitéz* c. politikai költeménye (magyar kiadása 1790.) és egy antiklerikális gúnyirata¹¹⁶.

A következő három mű már a II. József halála utáni korszakból való. *A Második József az Elisium mezején* c. mű II. József mellett érvel, de magyar nemzeti szempontból elítéli a központosító, németesítő törekvéseket. A túlvilágra érkező II. József elbeszélget anyjával, Mária Teréziával, Frigyes császárral, Voltaire-rel, Rousseau-val, a török császárral és más európai uralkodókkal, sőt II. Rákóczi Ferencsel is. „A magyar nemzet virágozson mindég” e szavakkal fejeződik be a mű, nem hagyva kétséget afelől, hogy az írás a József halálát követő hazafias felbuzdulás áramlatába illik.¹¹⁷ A *Procurator Simon és Vinkler a más világon* (Kolozsvár, 1791.) c. röpiratban két ügyvéd társalog a túlvilágon II. József rendszeréről, amely szerintük csak formailag volt elhibázott, de egyébként fontos fordulóponthoz volt a nemzet életében, mert a haladás útját jelölte meg.¹¹⁸ Kifejtik, nem lenne helyes, ha a II. József által Erdélyben bevezetett perrendtartást eltörölnék, csak azért, mert kényszerből történt a bevezetése. Az önrendelkezését visszanyert nemzet tartsa meg a józsefi újításokból azt, ami helyes, hiszen „az idegenséget bennök egyedül csak az erőltetés okozta”.

Figyelemreméltó ugyancsak ebből a korszakból Pálóczi Horváth Ádám röpirata a nők egyenjogúsításáról. (*A magyar asszonyok prókátora, a Budán össze gyűlt rendekhez*. 1790.) Természetes, hogy Újfalvy Krisztina figyelmét ez a röpirat nem kerülhette el: ő, aki önálló életmódjával annyi rosszállást váltott ki, éber szemekkel kellett figyeljen mindarra, ami a nőkre és a női jogokra vonatkozott. A pozitív történelmi példákat (Jeanne d'Arc, Erzsébet királynő, Mária Terézia) idéző írás élesen elítéli a magyar múltból származó szemléletet, amely „az Asszonyokat mint a Nemzet szaporodása eszközeit s házi foglalatosságokra valót” tartotta s nyíltan kimondja „Nemes Asszonyaink nem béren fogadott szolgálóink, sem nem örökös rabjaink, hanem Testvéreink, véreink. . .” Helyet követel számukra az országgyűlésben, természetesen csak „hallgató helyet”, de abban a korban még ez is újdonságnak számító, merész követelés volt. Ezt bizonyítják Újfalvy Krisztina sorai is, aki barátnőjének szinte mentegetődzve írja ugyanerről a témáról, „képzeldésnek” nevezve a nők közéleti szereplését: „. . . ne gondolja az asszony, mintha talán az a szárny nélkül repülő képzelődés foglalta volna el fejemet, hogy a leányoknak s asszonyoknak azt a sorsok változását álmodoznám, mely szerint majd tarkáson ülnék a törvénynek székeit s a zöld asztalok

115. *Báró T. Fridrik emlékezetre méltó életének históriája*. H. n. 1788.

116. *Könyörgés, melyet kétség kívül a magyar országi püspököknek és papoknak egy része most tükön . . . fog imádkozni*. H. é. n.

117. A mű szerzőjének Ballagi Géza még Szirmay Antalt tartotta, vö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 408–411. l. Mai ismereteink szerint Szirmay csak fordító, ill. átdolgozó volt, a szerző a már említett S. J. Schröckh. A magyar nemzeti érzéseket tükröző részek valószínűleg az átdolgozó Szirmaytól származnak. A megjelenés éve 1790., vagyis a német kiadással azonos évben látott napvilágot a magyar változat.

118. Vö. Ballagi i. m. 412–413. l.

mellől kiszoríttanának sokakat olyanokat, akik ma többnyire a tobákos pixisből szíjják azt az erőt, melyet más a Verbőcziből sem egészen meríthet ki. . . .”¹¹⁹ Mindenesetre figyelemreméltó, hogy Pálóczy Horváth röpiratával egyidőben még egy hasonló szellemű röpirat jelent meg Magyarországon Bárány Péter tollából (*A magyar anyáknak . . . alázatos kérések*), míg Franciaországban csak a következő évben, 1791-ben került napirendre a nők politikai egyenjogusításának kezdeteként a nemzetgyűlésen való jelenlét.¹²⁰

Nem volna teljes a politikai irodalom palettája, ha hiányoznék róla a szabadkőművesekről szóló irodalom valamely terméke. A *Frey-Maurer avagy a szabad-kőműves rendnek oltalmazása* c. könyv (Kassa, 1792.) J. A. Starck német professzor munkája. A magyar fordító előszavában nem titkolja a szabadkőművesek iránti rokonszenvét: „. . . ezen fordítással közönséges vallást tegyek azon igen érdemes Társaság Tagjainak, hogy én is egy vagyok azok közül, kiket ezen könyvnek olvasása, felőlök való jobb gondolatokra hozott.” A mű a szabadkőművesekről a köztudatban élő sok téves nézetet kívánta eloszlatni, bemutatva a mozgalom pozitív, emberbaráti oldalát.

Hosszabban időztünk e néhány politikai tárgyú mű bemutatásánál, de nem véletlenül: közvetlen adatok hiányában e közvetett módon kíséreltük meg Újfalvy Krisztina világnézetét, lehetséges politikai állásfoglalását feltérképezni, vagy legalábbis megközelíteni.

Egyéb ismeretterjesztő művek

A gyűjteményben található tudományos, ill. ismeretterjesztő művek csoportjában elsősorban azokat a forrásokat keressük és értékeljük, ahonnan költőnők ismereteit, alpműveltségét meríthette.

Említettük már, hogy Újfalvy Krisztina csak magyarul olvasott — ezt tanúsítja az is, hogy csak magyar nyelvű könyvei voltak — de valami elemi szintű idegen nyelvismerete mégiscsak volt, hiszen könyvtárában több nyelvkönyvvel találkozunk. Megvolt a 18. század legtöbbet forgatott latin—magyar, ill. magyar—latin szótára, Pápai-Páriz Ferenc *Dictionarium latino-hungaricum*-ja.¹²¹ A magyarországi latinnyelvűség korában a latin szótár bármely könyvtár nélkülözhetetlen darabja volt. Ezenkívül volt német és oláh ábécés-könyve és egy német—magyar nyelvtana — ez is bizonyítja, hogy akár a beszélt, akár az élő nyelvben némi tájékozottsággal bírt, vagy legalábbis ennek megszerzésére törekedett.

Magyar nyelvű enciklopédikus művet nem találhatunk mást, csak Apáczai Csere János *Magyar encyclopaediá*-ját, amely még a 17. század közepének tudományos világképét és ismereteit közvetítette. Ez a lemara-

119. *Barátságj vetélkedés*, 51—52. l.

120. *Requête des dames à l'assemblée nationale*, vö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 508—513. l.

121. Először megjelent 1708-ban, majd nevezetes az 1767-es, Bod Péter-féle kiadás és ennek további kiadásai.

dás korántsem egyedülálló, hiszen pl. Sárospatakon még 1795-ben is kiadták — elemi oktatási céllal — Comenius 17. századi *Orbis pictus*-át.

Az ismeretek bővítését szolgálták ugyancsak enciklopédikus jelleggel Molnár János *Magyar könyv-ház*-nak kötetei is, amelyekből négy volt meg Újfalvy Krisztina könyvtárában. (Az első négy kötet 1783-ban jelent meg Pozsonyban.) A szerző elsősorban külföldi olvasmány-élményeit kivonta a hazai olvasók okulására, élvezetes stílusban.

Jogi ismereteit Újfalvy Krisztina természetesen a *Corpus Juris*-ből és Werbőczy István *Tripartitum*-ából merítette, amelyek éppúgy nem hiányoztak az ő, mint a kor más — egyéb könyvvel alig rendelkező — nemesi udvarházából.

A természettudományok körébe tartozó művet csak kettőt találunk. Talán nem véletlen, hogy az egyik ahhoz a tudományterülethez tartozik, amelyik e korban viszonylag a legfejlettebb volt hazánkban, vagyis a matematikához. E mű Dugnicz Andrásnak, az *Etelka* népszerű írójának *A tudakosságnak két könyve* c. munkája, amelyben tudatosan használja a magyar nyelvet az algebra és a geometria hazánkban addig csak latinul vagy németül megszólaló világára. (Pest, 1784.) E lényegében alsóbb szintű matematika könyv megértése a műveltebb olvasó számára különösebb problémát nem jelenhetett. A másik mű már a tudomány élvonalába tartozó szerző, Makó Pál fizikai tárgyú könyve, mely az első magyar nyelvű mű az elektromosságról. (*A mennykőnek mivoltáról s eltávoztatásáról való bölcselkedés*, Révai Miklós fordításában. Pozsony—Kassa, 1781.)

Műszaki jellegű könyv csak egy akad: Kovács Ferenc mérnök fordításában egy francia szerző, Gautier műve *Az utak és utcák építésének módjáról* (Pozsony—Kassa, 1778.). Két orvostudományi mű a gyakorlati ismeretek elsajátítását, ill. a népszerű felvilágosítást szolgálta. Az első az ausztriai borbélyok (borbély-sebészek) részére A. Störck által 1776-ban kiadott orvosi kézikönyv, amelyet a neves orvos és egyetemi tanár, Rácz Sámuel fordított magyarra. (*Orvosi tanítás*. Buda, 1778/80.) A másik szintén németből fordított munka és a nőorvoslással foglalkozik. (H. G. Marschal: *A nőtelen és nehézkeseknek, az az anyáknak és gyermekeknek ... gyógyításokról ... szóló oktatás*. Ford. Gödri János. Kolozsvár—Szeben, 1791.)

Voltak természetesen a mindennapi élet dolgaiban eligazító ismeretterjesztő szakkönyvek is, így pl. a mezőgazdasággal foglalkozó művek. Valószínű, hogy miután ezeket többször forgatták, az ilyen típusú könyvekből kallódhatott el a legtöbb.

Elsőnek említjük a *Paraszi majorság* c. könyvet, melyet Jacques Vanier francia jezsuita írt latinnyelvű versekben és Baróti Szabó Dávid fordította hexaméterekben.¹²² Ez a tanköltemény, amelyet Nagyszombaton már 1772-ben kiadtak az eredeti latin nyelven (*Praedium rusticum*), eléggé elterjedt olvasmány volt főleg a nemesi gazdálkodók körében. A mű még a hagyományos szemléletű mezőgazdaságot népszerűsítette. (Szerzője 1739-ben halt meg!)

Korszerűbb szemléletű, már a felvilágosodás szellemében és a babonák elleni harc jegyében fogant a népszerű *Szükségben segítő könyv* (Pest, 1790.),

122. Két kiadása: Pozsony—Kassa, 1779/80. és Kassa, 1794.

amelyet németből fordított Kömlei János ref. lelkész.¹²³ Elsősorban a parasztok okulására kívánta bemutatni, hogyan lehet közös összefogással — a földesúr, és a falusi értelmiség, azaz a pap és a tanító — segítségével a gazdálkodást megjobbítani s egy falut virágzóvá tenni.

Hasonló szintű és szándékú, de csak az állattenyésztéssel foglalkozik *Patikai Lukátsnak, egy meglett, próbált és okos szántó-veető embernek oktatásai a lovaknak, szarvas-marháknak, juhoknak és sertéseknek betegségeiről s azoknak gyógyításáról* szóló könyv, amelyet a Szükségben segítő könyv olvasóinak ajánlott a szerző. (Pest, 1792.)

A bécsi gazdaságpolitika igyekezett a korszerű mezőgazdasági ismereteket az örökös tartományokon kívül Magyarországon is elterjeszteni, ezért több szakkönyvet fordítottak és tesznek közzé magyarul is. Ezek közül néhány Újfalvy Krisztina könyvtárába is eljut: így J. Wiegandnak *A len vetésről és műveléséről* szóló műve (1774.) és J. P. Wenzelnek *A juh-tartásról való rövid oktatás-a* (1771., és 1773.) Volt egy dohány-termelésről szóló könyv is. (Valószínűleg a *Dohány-termelésről való rövid oktatás* című, megj. Buda, 1790.)

Számszerű összegezés

Végére érve a gyűjtemény részletes bemutatásának, a tartalmi összetétel mennyiségi mutatói az alábbiak szerint alakulnak: szépirodalom 86, vallás 36, politika, felvilágosodás alk. iratai 10, történelem, földrajz 9, általános művek (enciklopédia, szótár stb.) 7, pedagógia 5, folyóiratok 5, értekező próza, memoár 3, jogtudomány 2; társadalomtudományok tehát összesen 163. Agrár szakirodalom 5, természettudományi 2, orvosi 2, műszaki 1, összesen tehát 10. (E 173-as szám a jegyzékben feltüntetett címeket, azaz műveket jelenti, a kötetszám ennél több. Néhány helyen a jegyzék maga is jelöli, hogy több darabról, azaz kötetről van szó.)

A számok önmagukért beszélnek. A gyűjteménynek pontosan a fele szépirodalom s a vallás, amely a korabeli női könyvtárakban még jóval nagyobb súllyal szerepelt, itt már csak mintegy 20 százalékot képvisel. A további 30 százalék megoszlásában is első helyen állnak a felvilágosodás ideológiájával összefüggő politikai iratok (10 cím), valamint a történelem és földrajz tárgykörébe eső művek (9 cím). A továbbiakat nem részletezve, összefoglalóan csak annyit állapítunk meg, hogy Újfalvy Krisztina könyveinek még ez a nem teljes jegyzéke is valamennyi tudományszakból felmutat legalább egy művet, vagyis a költőnő sokoldalú érdeklődéséről tanúskodik.

Ami a művek kiadási idejét illeti, legnagyobb részük az 1780-as és 90-es években jelent meg. Egyetlen olyan mű sincs, amely 1800 után látott volna napvilágot. A jegyzék tehát Újfalvy Krisztina könyvtárának a század utolsó két évtizedében gyűjtött részét tartalmazza s valószínűleg a 90-es évek végén készült. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a költőnő még legalább 10–15 évig gyarapította könyvtárát s így a Kispál Mihály által 200 felettire becsült szám is még óvatos becslésnek tűnik. Igen csekély számban találtunk olyan műveket, amelyek a 70-es, ill. a 60-as években

123. Becker, R. Z.: *Noth- und Hilfsbüchlein*.

jelentek meg. Ennél régibb kiadású csak a vallásos tárgyúak között van: három 17. századi s néhány a 18. sz. első feléből.

A művek kiadási helyéről alkotott kép az akkori főbb magyarországi nyomdahelyeket tükrözi azzal a különbséggel, hogy viszonylag sok az erdélyi kiadású. (Pest, Pozsony, Győr, Komárom, Kassa, Buda, Kolozsvár, elvétve Debrecen, Nagykároly.) Bécsi kiadású is van néhány pl. Decsy Sámuel művei, Aranka György színdarabfordítása és egyetlen lipcei megjelenésű (báji Patay Sámuel pedagógiai tárgyú műve).

A gyűjtemény korában elfoglalt helye

Újfalvy Krisztina könyvszeretete, könyvgyűjtése nem volt előzmények nélkül való: az eddig ismert legkorábbi erdélyi női könyvtárak a 18. század első harmadáig nyúlnak vissza. Bethlen Imréné Gyulai Klára (megh. 1757) könyvgyűjtésének kezdete 1732. „Ez az első, mindmáig majdnem teljes épségben fennmaradt női gyűjteményünk” ma a székelyudvarhelyi tudományos könyvtárban található s valaha 150 kötetből állt.¹²⁴ Gyulai Klára sógornője Teleki Józsefné Bethlen Kata magyar könyvtára tulajdonosának 1759-ben bekövetkezett halála után szállt végrendeletileg a nagyenyedi református kollégiumra s ott semmisült meg 1849-ben. A Bod Péter által összeállított jegyzék 196 szerző 331 művét sorolja fel.¹²⁵ Bethlen Kata unokaöccsének, Teleki Lászlónak felesége Ráday Eszter (1716–1764), akinek könyvgyűjtése azzal a 113 magyar könyvvel indult, melyeket 1741-ben anyjától, Ráday Pálné Kajali Klárától örökölt.¹²⁶ Ráday Eszter könyvtáráról egy 1757-ben készült jegyzék tudósít, amely mintegy 250 művet sorolt fel.¹²⁷

Mindhárom könyvtár jellemzője, hogy csak magyar könyveket foglalt magában s illik rájuk az a megjelölés, amit a könyvtártörténészek jellegzetes női bibliofiliának neveznek. Ennek értelmében a művek zöme vallásos tárgyú s ezen kívül csak néhány, a gyakorlati élethez szükséges, hasznos tanácsokat adó könyv található (szakácskönyvek, orvosi könyvek, házi patikák, kertészeti, gazdasági munkák, gyermekek tanítására való könyvek: ábécés könyv, számtankönyv). Kiegészíti ezeket még egy-egy krónikás mű, vagy földrajzi könyv, egy-egy szótár vagy grammatika, egy Werbőczy, Haller *Hármas históriája* s ezzel nagyjából be is fejeződött a választék.

124. Jakó Zsigmond: *A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár története.* = *Írás, könyv, értelmiség.* Bukarest, Kriterion, 1977. 226–227. l.
125. Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lejtroma. = *Erdélyi Múzeum*, 1912. 2. sz. 162–190. l.
126. Az 1742. január 9-én kelt végrendelet 5. pontja így hangzik: „Minthogy pedig minálunk is Ráday Gedeonnál és Pálnál mind néhai édes szüleinkről reánk szállott mind rész szerént általunk szerzett Deák könyvek meg maradnak: Mi is annakokáért az édes Aszszonyunk Anyánk által is öszve szerzett, és 113 darabból álló Magyar Könyveket engedjük Ráday Eszter kedves Hugom és néném Aszszonynak.” Ráday Könyvtár, Ráday Gedeon általános gazdasági iratok (Pécel, 42. doboz. 196. sz.)
127. Méltóságos Rádai Esther Aszszony ó Naga könyveinek Laistroma. Signat. Gernyeszeg 1757. Die 11 Juny. MS. Marosvásárhely, Teleki Téka.

E gyűjtemények azonban még a század első felében keletkeztek, a 60-as, 70-es években kezdődő nagy korszakváltás, a felvilágosodás kora előtt. Alig néhány évtized s a század utolsó harmadára felnövő nemzedék úgyszólván semmit sem tud felhasználni az elődei által létrehozott könyvgyűjteményekből. Új szemléletű könyvek, friss szellemi táplálék kell s ennek begyűjtése nagy lendülettel indul meg. Berlász Jenő megfogalmazása szerint „az átállást a szűk körű feudális vallásos—humanista kultúrából a gazdagon tagozott, világi szemléletű, polgári irányzatú francia—német nyelvű műveltségbe országszerte új, gazdag kastélykönyvtárak felállítása kísérte.”¹²⁸ Ez a folyamat, ami a főúri könyvtárakban végbement, szerényebb méreteken ugyan, de végbement és nyomkövethető az asszonyok könyvgyűjteményeiben is. Az előzőkben említett három női könyvgyűjtemény után következő átmeneti típust képviseli Korda Zsigmondné Nemes Judit könyvtára. Nemes Judit személyes kapcsolatban állt mindhárom főrangú könyvgyűjtővel, de gyűjtése csaknem két évtizeddel tolódott ki az előbbiekhöz képest, így az ő 224 kötetes könyvtára már nem kizárólagosan magyar könyvtár. Ő már olvasott németül és franciául s fő gyűjtési területe a kortárs magyar irodalom volt. A gyűjtést 1742-ben kezdte el s könyvtára 1796-ban szállt a székelyudvarhelyi ref. kollégiumra az 1785-ös végrendelet értelmében.¹²⁹ A következő női könyvtár tulajdonosa már egy nemzedéknivel fiatalabb: az 1754-ben született iktári Bethlen Zsuzsanna (megh. 1797), a későbbi kancellár Teleki Sámuel felesége már 1200 kötetnyi magyar könyvtárat gyűjtött össze. E gyűjteményt — bár újra csak magyar nyelvű műveket tartalmazott — már nem illehetjük a „jellegzetesen női bibliofília” jelzővel, hiszen bőven található benne kortársi világi szépirodalom és tudományos mű (történelem, politika, ismeretterjesztő irodalom), vagyis mindaz, ami magyar nyelven a hazai szerzők, ill. fordítók jóvoltából akkor elérhető, elolvasható volt.¹³⁰ Ez a könyvtár az, amelyikkel Újfalvy Krisztina gyűjteménye még a leginkább párhuzamba állítható, természetesen nem mennyiségét, gazdagságát, hanem gyűjtési szempontjainak sokoldalúságát tekintve. Újfalvy Krisztina lehetőségei térben és időben, úgyszintén anyagiakban jóval korlátozottabbak voltak, mint a gazdag Teleki családé, ahol pénz és szerteágazó összeköttetések állhattak a bibliofil érdeklődés szolgálatába.

A magyar nyelv kizárólagos volta Újfalvy Krisztina gyűjteményében is — mint a kor valamennyi, magyar könyvet tartalmazó könyvtárában — erősen leszűkítette a megszerezhető ismeretek körét. Nem lehetett korának igazán művelt embere, aki a francia és német írókat nem olvashatta eredetiben — s ebben az értelemben Újfalvy Krisztina sem nevezhető kora magas műveltségi szintjén állónak. Esze, tehetsége azonban messze kiemelték abból a körből, ahol mozgott, s magyar nyelvű olvasottsága is adott annyi tájékozottságot, ami műveltségét, világfelfogását megalapozhatta, a fel-

128. Berlász Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században.* = *Irodalom és felvilágosodás.* Bp. 1974. 313. l.

129. Jakó Zsigmond i. m. 232—233. l.

130. *Catalogus librorum hungaricorum Susannae com. Bethlen de Iktár.* = *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék.* Pars tertia. Viannae, 1811. 289—379. l.

világosodás eszmekörébe bekapcsolhatta. Könyvgyűjtése, olvasottsága, általában műveltségi szintje még figyelemreméltóbb, ha felidézzük, hogy saját testvéröccse, Újfalvy Sámuel táblabíró mindössze négy iskolai osztályt végzett s típusa volt annak a konzervatív vidéki nemesnek, akinek házánál könyv a kalendáriumon s Werbőczyn kívül nem volt s aki „tudományt s tudós embert respektált ugyan, de könyv- s olvasásról egyáltalán semmit sem tartott, idővesztésnek élehetetlenség- és leszegényedésre vezető biztos útnak nevezé mindig...” — írta róla visszaemlékezéseiben fia, Újfalvy Sándor.¹³¹ Voltak természetesen olyan idegen nyelveken tudó, művelt középbirtokos nemesek ebből a korból, akiknek könyvtárát is ismerjük — pl. a dunántúli Csépan István, Sárközy István, Skublics Imre — az ő gyűjteményeikkel Újfalvy Krisztina könyvtára természetesen nem versenyezhetett.¹³²

Az elmondottak alapján, úgy véljük, Újfalvy Krisztinát megilleti egy szerény hely a magyar irodalom- és művelődéstörténetben. Azon kevés asszonyaink közé tartozik ő, akiknek — Halász Gábor szavait idézve — „a felvilágosodás táplálja ébredő önrzetüket, művelődő hajlamukat, szerepvállalásukat, de életük, szerelmeik, csalódásaik adják meg tárgyukat és hangjukat. Emancipálódnak, mégis függők; sorsuknak ez a kettőssége” adja meg a kulcsot életükhöz, magatartásukhoz s ez adja meg költészetük alaphangját is.¹³³

KRISZTINA ÚJFALVY ET SA BIBLIOTHÈQUE UN POÈTE OUBLIÉ DU 18ème SIÈCLE

G. SOMKUTI

La première partie de l'étude présente Krisztina Újfalvy (1761—1818), femme poète hongrois, représentant caractéristique des Lumières de Hongrie. Le poète qui vivait en Transsylvanie (appartenant depuis 1920 à la République Socialiste de Roumanie) était une des premières femmes à s'émanciper, à former sa vie de façon indépendante : elle vivait séparée de son mari, ses rapports littéraires déterminaient ses rapports amicaux, allait régulièrement au théâtre, écrivait des poésies et de la prose, plein de tours ingénieux, en style épigrammatique. Son mode de vie indépendant, également caractéristique pour ce qui est des apparences, provoquait souvent la désapprobation de ses contemporains. Krisztina Újfalvy avait formé sa vision du monde, dont le désir de la liberté, la négation de toute violence, la manque de tout préjugé, la philanthropie et la lutte pour les droits des femmes étaient les éléments les plus importants, en possession de la culture de l'époque. Quant à l'émancipation, elle a accentué surtout le droit des femmes à la culture, aux études.

Dans son lyrisme sincère elle exprime tantôt la joie de vivre sauvage, tantôt la tristesse provoquée par les mauvais tours de son sort et la fugacité du monde, consacrant de beaux vers à l'âme solitaire et à la nature, qui peut le consoler dans sa

131. Újfalvy Sándor: *Emlékiratok a reformkori Erdélyről. 1854—1855.* Bp. 1955. 185. l. Vö. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp. 1978. 228—229. l.

132. Vö. Fülöp Géza i. m. 195—230. l.

133. Halász Gábor id. cikke, 278. l.

solitude. Pendant sa vie, un seul de ses ouvrages était paru, la correspondance en partie en vers avec une amie poète (*Barátsági vetélkedés (Compétition amicale)* Kolozsvár, 1804.) La majeure partie de ses poésies manuscrites et de ses autres écrits est perdue, il ne nous reste que quinze de ses poésies.

La seconde partie de l'étude s'occupe de la bibliothèque de Krisztina Újfalvy, d'après une liste contemporaine, puisque la bibliothèque elle-même est dispersée. La liste de 173 ouvrages comprend la partie de la bibliothèque provenant des deux dernières décennies du 18-ème siècle. La plupart des livres sont parus à cette même époque, il y en a relativement peu de plus anciens. Ainsi c'est une bibliothèque contemporaine caractéristique, formée surtout par les points de vue de l'emploi et non par ceux de la bibliophilie. Les intérêts, le désir à la culture de son propriétaire ont formé cette bibliothèque, ainsi nous pouvons connaître même le niveau intellectuel du collectionneur.

La plus grande partie de la bibliothèque, collection des ouvrages hongrois ou traductions hongroises, est formée par les oeuvres littéraires (86 volumes), les ouvrages religieux ne donnant qu'un tiers (36), le nombre des volumes politiques, juridiques, pédagogiques, historiques, géographiques est de 26, celui des sciences naturelles est de 10, et les ouvrages encyclopédiques et dictionnaires sont au nombre de 13. Parmi les ouvrages littéraires nous trouvons aussi bien les auteurs de l'Antiquité que les contemporains hongrois et étrangers. (S. Gessner, J. Hervey, G. W. Rabener, F. Fénelon, J. Barkley, J. F. Marmontel, L. Holberg, Ch. F. Sintenis, La Calprenède). La collection des pièces de théâtre était particulièrement riche. (Outre les auteurs hongrois, les oeuvres de Corneille, Molière, Voltaire, Shakespeare, Kotzebue etc.) Les ouvrages pédagogiques sont plutôt français (p. ex. l'oeuvre de M. Beaumont). Les oeuvres politiques appartiennent à la littérature politique actuelle du règne absolutiste éclairé de l'empereur Joseph II, ces ouvrages sont parus en grand nombre sur le territoire de l'empire, professant l'idée de la monarchie absolue éclairée et de la tolérance religieuse. Mais il y a des brochures sur l'émancipation des femmes et des écrits de la franc-maçonnerie également.

Parmi les bibliothèques des femmes de la Hongrie du 18-ème siècle, nous n'avons connus jusqu'ici que les collections des femmes des familles aristocrates. La valeur de la bibliothèque de Krisztina Újfalvy pour l'histoire de la civilisation est notamment le fait de pouvoir connaître ainsi la collection de livres d'un intellectuel, issu d'une famille de la petite noblesse, qui a formé sa bibliothèque pour l'emploi quotidien, et avec des moyens financiers assez modestes. La majorité des livres étant conçue dans l'esprit des Lumières, ils étaient aptes à former la culture, la vision du monde de leur collectionneur selon la conception dominante de l'époque.